

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Bendrosios psichologijos katedra

Ramunė Želionienė

Pedagoginės psichologijos studijų programa
Magistro darbas

Be tėvo augančių vaikų atsparumas

Darbo vadovė: doc. dr. Laima Bulotaitė

Vilnius 2006

Baigiamąjį darbą,
patvirtintą Filosofijos fakulteto dekanų įsakymu Nr., parengiau savarankiškai, galutinai
suredagavau ir įteikiau vadovui.

.....
(Data)

.....
(Absolvento parašas)

Baigiamasis darbas atitinka (neatitinka) MA
darbams keliamus reikalavimus ir gali būti ginamas

.....
(Data)

.....
(Vadovo parašas)

Baigiamąjį darbą su vadovo tarpininkavimu katedra gavo

.....
(Data)

.....
(Katedros reikalų tvarkytojos parašas)

TURINYS

1. Atsparumo konstruktas	6
2. Vaiko lyties ir atsparumo sąveika	7
3. Veiksniai, darantys įtaką atsparumo formavimuisi	7
3.1. Rizikos veiksniai	8
3.2. Apsauginiai veiksniai	9
3.2.1. Asmenybiniai apsauginiai veiksniai	10
3.2.2. Apasauginiai veiksniai vaiko šeimoje	12
3.2.3. Apsauginiai veiksniai vaiko socialinėje aplinkoje	14
3.2.4. Apsauginių veiksmių sąveika	15
4. Tyrimo tikslas ir uždaviniai	15
TYRIMO METODIKA	16
1. Tyrimo dalyviai	16
2. Tyrimo metodai	16
2.1. Vaikų šeimų socialinių – psichologinių ypatumų įvertinimas	16
2.2. Vaikų savęs vertinimas	17
2.3. Vaikų elgesio galių ir sunkumų įvertinimas	18
3. Tyrimo eiga	19
4. Duomenų tvarkymas	20
REZULTATAI	21
1. Vaikų šeimų socialiniai – psichologiniai ypatumai	21
2. Vaikų savęs vertinimas	25
3. Vaikų elgesio galių ir sunkumų įvertinimas	28
REZULTATŲ APTARIMAS	33
IŠVADOS	38
LITERATŪRA	39
PRIEDAI	42

BE TĖVO AUGANČIŲ VAIKŲ ATSPARUMAS

SANTRAUKA

Naujausi psichologiniai tyrimai vis dažniau nagrinėja ne rizikos veiksnių pasekmes vaikų raidai, bet apsaugančių veiksnių įtaką. Šio darbo dėmesio centre - pakankamai nauja psichologinė sąvoka - *vaikų atsparumas* (angl. resilience), reiškianti teigiamą prisitaikymą nepaisant nepalankių raidos sąlygų. Darbe atskleidžiama atsparumo konstrukto samprata, reikšmingi jo formavimuisi veiksniai. Aprašomi pagrindiniai rizikos veiksniai, mažinantys vaikų atsparumą, ir pagrindiniai apsauginiai veiksniai, didinantys ir palaikantys vaikų atsparumą. Dauguma tyrimų, nagrinėjančių šią temą, buvo atlikti su vaikais, kurių tėvai išsiskyre, kurių tėvai priklauso nuo alkoholio ar narkotikų. Dažni tyrimai apie vaikus iš skurdžių šeimų, apie vaikus, patyrusius tėvų netektį katastrofų metu. Modernėjančioje visuomenėje tenka stebėti nuolat didėjančią ne tik netekčių, skyrybų, bet ir vienišų mamų skaičių. Pastaroji šeimos situacija atsparumo tyrimų kontekste stokoja įsigilinimo ir galimų pagalbos būdų, didinančių vaikų atsparumą, identifikavimo. Taigi šiame tyrime kalbama apie vaikų, augančių nepilnose šeimose, atsparumą. Vaikai, augantys tik su biologine mama ir neturintys tėvo ar patėvio, dažniau nei vaikai iš pilnų šeimų susiduria su nepalankiomis raidos sąlygomis. Remiantis įvairių autorių patirtimi, buvo atliktas tyrimas, kuriame dalyvavo 12 – 14 metų vaikai (viso 60 tyrimo dalyvių), augantys be tėvo, ir vaikai, augantys pilnose šeimose (kontrolinė grupė). Papildomą informaciją suteikė vaikų mamos (60 tyrimo dalyvių). Nustatyti vaikų atsparumo ypatumus nėra lengva, nes atsparumas – tai daugiadimensinė sąvoka, kurią galima apibūdinti įvairių požymių gausa. Pristatomame darbe, kaip atsparumo požymiai, buvo įvertinti šie kintamieji: vaikų šeimų socialiniai – psichologiniai ypatumai, vaikų savęs vertinimo ypatumai (M. Rosenberg *Savęs vertinimo skalė*), vaikų elgesio galios ir sunkumai (R. Goodman *Galių ir sunkumų klausimynas*). Gauti rezultatai buvo palyginti tarp dviejų tyrimo grupių. Nustatyta, kad vaikai, augantys be tėvo, disponuoja didesniu kiekiu apsauginių veiksnių šeimoje, didinančių ir palaikančių vaikų atsparumą. Vaikų be tėvo savęs vertinimas yra taip pat aukštesnis. Nors abiejų tyrimo grupių SDQ elgesio skalių įverčiai patenka į normos intervalą, vaikų, augančių be tėvo, grupėje išryškėjo didesnių elgesio sunkumų tendencijos. Apibendrinus tyrimo rezultatus paaiškėjo, kad vaikų, augančių be tėvo, elgesyje ar veikloje, pasireiškia daugiau atsparumą apibūdinančių požymių nei vaikų, augančių pilnose šeimose. Tyrimas ne tik atskleidė tam tikrus atsparumo požymius, būdingus 12 – 14 metų vaikams, augantiems be tėvo, bet ir suteikė informacijos galimai socialinei – psichologinei pagalbai, kas ypač aktualu vienišų motinų šeimoms.

RESILIENT OF CHILDREN IN MOTHER – ONLY FAMILIES

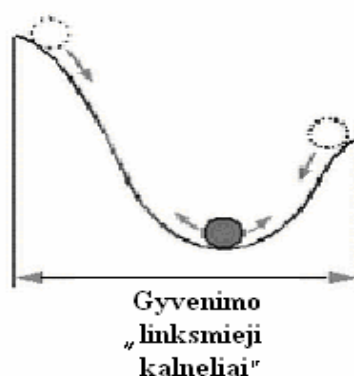
SUMMARY

The psychological researches more often analyze not the risk factors, but protective factors for children development. The essence of this study is quite new psychological statement –resilience of children. Resilience is the ability to respond actively and positively to life conditions, stress, and trauma in such a way that we are able to bounce back and continue to approach life with positive actions. This job reveals resilience construct concept including main factors for its formation. Here we can find main risk factors lowering children resilience with main defensive factors, supporting and developing resilience of children. Lots of researches, studying this theme, were created with children from divorced families or parents addicted to alcohol or drugs. Also there are made lots of researches with poor families or about children lost their parents in catastrophes. In modern society we more often find not only divorces, loss, but especially only - mother families. Meant family situation in resilience researches context has lack deeper attention and possible ways of supporting growing children resilience, there is also problem of identification. Children from only - mother families, growing without father or step father, more often than in two parent families face negative development factors. Considering experience of various authors was created a research of 12-14 y.o. children (60 members total) from mother only families and two parent families (control group).It's not easy to reveal specifics of children resilience, because resilience is multidimensional statement, which can only be described by vast variety of features. In presented job, as resilience features were evaluated those variables: families' social-psychological specifics, children self-esteem specifics (M. Rosenberg *Self-esteem scale*), children behavior strengths and difficulties (R. Goodman *Strengths and Difficulties Questionnaire*). The received results were compared between two groups. Found, that children from mother only family, dispose higher level defensive factors, developing and supporting children resilience. Also noticed higher self-esteem of these children. Although the SDQ of both research groups targeted to the norm interval, difficult behavior tendencies were found in mother only families. Summarizing results of research we see, that behavior of children from mother only families displays higher level resilience features than behavior of children from two parent's families. This research revealed some resilience features, typical for 12-14 y.o. children from mother only families, also gave information for possible social-psychological support that is especially important for mother only families.

1. Atsparumo konstruktas

Pasaulinės psichologijos mastu atsparumo tyrimai pradėti neseniai. Atsparumo tyrimų pionieriais laikomi Kalifornijos universiteto profesorė *Emmy E. Werner* ir seras *Michael Rutter*, dirbantis Londono Psichiatrijos institute. 1955 m. vienoje iš Havajų salų E. Werner (1997) pradėjo keturiasdešimt metų trukusį longitudinalinį tyrimą, kurio metu stebėjo 700 vaikų raidą. Dėmesio centre buvo vienas trečdalis vaikų, kurie, nepaisant skurdo, disharmonijos šeimoje ar net vieno iš tėvų patologijos, išsivystė kaip pilnavertės asmenybės. Vaikai, kurie nepaisant – o gal net dėl – vaikystėje buvusių nepalankių sąlygų, sugebėjo teigiamai išsivystyti, sugebėjo atsispirti gyvenimo negandoms, prisitaikyti esant nepalankioms raidos sąlygoms (Werner, 1997). Šiuo dideliu tyrimu prasidėjo nauja psichologijos darbų era, kurioje tyrėjai daugiausia dėmesio skiria vaikų atsparumo identifikavimui ir atsparumo ugdymo galimybėms.

Kaip teigia atsparumo tyrimų pionierius M. Rutter (1999), atsparumas (angl. resilience) – tai daugiadimensinė sąvoka, kuri reiškia tam tikrą atsparumą nesėkmingai patirčiai ar sėkmingą streso ir nesėkmių įveikimą (Rutter, 1999). Atsparumas – tai asmenybės sugebėjimas greitai atkurti fizines ir dvasines jėgas, tai psichologinė ir fizinė žmogaus savybė teigiamai prisitaikyti esant nepalankioms sąlygoms (Luthar, 1991). J. M. Joseph (2005) atsparumo sąvokoje akcentuoja asmenybės sugebėjimą aktyviai ir teigiamai susidoroti su gyvenimo iššūkiais bei reikalavimais (Joseph, 1995). Amerikos Psichologų Asociacija pateikia tokį atsparumo apibrėžimą: atsparumas – tai teigiamos adaptacijos procesas, susiduriant su nepalankiomis aplinkybėmis, traumomis, grėsmėmis, tragedijomis ar kitomis reikšmingomis stresinėmis situacijomis, t.y. atsigavimas po reikšmingos neigiamos patirties (APA, 2005). Atsparumą galima išivaizduoti kaip gyvenimo „linksmuosius kalnelius“, kai žmogus, susidūręs su sunkumais, sugeba per pakankamai trumpą laiko tarpą atstatyti ankstesnį atsparumo, psichinės sveikatos, vidinės pusiausvyros lygį (Wikipedia, 2004).

1 pav. Atsparumo schema (Wikipedia, 2004)

Taigi, kai kalbame apie žmogaus atsparumą, mes galvojame apie tam tikrus žmogų apsaugančius veiksnius, kurie yra rizikos veiksnių priešingybė. Tapatinti apsauginių veiksnių su atsparumu negalime, nes, kaip teigia M Rutter (1987), atsparumas gali būti prilyginamas unikaliai patirčiai, o ne tiesiog rizikos ir apsauginių veiksnių santykiui raidos bėgyje, kuris skiriasi tarp skirtingų individų (Rutter, 1987). Tyrimų rezultatai leidžia teigti, kad atsparumas nėra laiko atžvilgiu stabili žmogaus savybė, daranti jį „nenugalimu“. Atsparumas yra nuo raidos konteksto priklausantis fenomenas (Werner, 1997). D. Cicchetti (1997) požiūriu, atsparumas funkcionuoja kaip labiausiai intriguojantis ir labiausiai adaptyvus žmonių raidos fenomenas (Cicchetti, Rogosch, 1997). Atsparumas – tai fundamentalus žmonių gebėjimas, kuris slypi kiekviename vaike (Grotberg, 1997).

2. Vaiko lyties ir atsparumo sąveika

Pirmieji vaikų atsparumo tyrimai negalėjo atsakyti į vieną klasikinių psichologijos klausimų, kurį kėlė patys tyrėjai: ar atsparumas paveldimas, ar jis išmokstamas? Amerikos Psichologų Asociacija teigia, kad atsparumas – tai nėra tas žmogaus bruožas, kurį vieni turi, o kiti – ne. Tai savybė, kuri gali būti įgyjama ir lavinama (APA, 2005). Skirtingi tyrimai pateikia nevienareikšmiškus duomenis apie tai, kaip vaikų atsparumas priklauso nuo vaiko lyties (Opp ir kt., 1999). Dažnai kaip rizikos faktorius pateikiama vyriška lytis. Net pažangiausi ir naujausi tyrimai neleidžia vienareikšmiškai tvirtinti apie biologinius atsparumo koreliatus. Kadangi atsparumas priklauso nuo raidos konteksto (Werner, 1997), galima hipotetiškai tvirtinti, kad mergaitės ir berniukai pagal skirtingus raidos ypatumus skirtingame amžiuje skirtingai gali pasižymėti šia savybe. Atsparumo varijavimas gali priklausyti nuo lyties tiek, kiek dažnesni yra tam tikrai lyčiai diagnozuojami sutrikimai, pvz. berniukams dažniau diagnozuojamas hiperaktyvumas, autizmas, dažniau pasitaiko ankstyvas delinkventinis elgesys, o mergaitės dažniau kenčia nuo valgymo sutrikimų ar depresijos paauglystėje (Cim – Cohlen ir kt., 2004; Petermann, Kusch, Niebank, 1998). Būtent todėl tam tikro amžiaus ir tam tikros lyties vaikai yra labiau pažeidžiami.

3. Veiksniai, darantys įtaką atsparumo formavimuisi

Atsparumo konstruktas visuomet apima dvi dimensijas: *nepalankias raidos sąlygas ir teigiamą prisitaikymą*. Kitaip tariant, nepalankios raidos sąlygos reiškia tam tikrus *rizikos veiksnius*, teigiamą prisitaikymą reikia suprasti kaip tam tikrus *apsauginius veiksnius*.

3.1. Rizikos veiksniai

Visi rizikos veiksniai gali būti suskirstyti į biologinius ir psichologinius – socialinius (Opp ir kt., 1999). *Biologiniai rizikos veiksniai* (smegenų pažeidimai, ligos ir pan.) daro įtaką vaiko motoriniam funkcionavimui, *psichologiniai – socialiniai rizikos veiksniai* (emocinė deprivacija šeimoje, tėvų skyrybos) sąlygoja vaiko kognityviają, socialią ir emocinę raidą. Ne visi rizikos veiksniai daro vienodą įtaką vaiko asmenybės raidai. A. L. Boldwin ir bendraautoriai (1990) skiria artimus ir periferinius rizikos kintamuosius (Boldwin, cit. pg. Barkauskienė, 2005, p. 19). Vaikui didžiausią įtaką gali padaryti *artimiausioje aplinkoje pasireiškiantys rizikos veiksniai*, pvz. tėvų nedarbas, tėvų sutrikusi emocinė būseną, tėvų nesugebėjimas susidoroti su kasdieniu stresu ir pan. Atliktų tyrimų rezultatai leidžia teigti, kad 10 metų sulaukusiems vaikams didžiausias neigiamas pasekmės gali sukelti šie rizikos veiksniai (Petermann ir kt., 1998): *problemos tėvų santuokoje, menkas šeimos socialinis statusas, tėvų nusikalstamumas, mamų psichiniai sutrikimai*. Atlikta literatūros analizė leidžia šį sąrašą pratęsti: *šeimos skurdas* (Dunn, 2004), *bent vieno iš tėvų alkoholizmas, bent vieno iš tėvų priklausymas nuo narkotikų* (Jaffee ir kt., 2003), *visiškas nesirūpinimas vaiku, smurtas šeimoje, bendravimo tarp tėvo ir vaiko stoka po tėvų skyrybų* (Dunn ir kt., 2004).

Vienas iš vaiko raidos rizikos veiksnių yra *tėvo nebuvimas* (Dunn ir kt., 2004). Šiame darbe pastarasis veiksnys yra tyrimo dėmesio centre. Analizuojama *nepilnos šeimos situacija*, kai vaiko tėvai niekuomet negyveno santuokoje, t.y. biologinė mama augina vaiką ar kelis vaikus viena. Atlikus literatūros analizę, tokios tematikos tyrimų neaptikome. Kaip teigia vaikų psichologė J. Šabliauskienė (2005), labai tikėtina, kad vaikai, užaugę tik su mama, gali stokoti realaus šeimos modelio ir santykių suvokimo. Šio rizikos veiksnio neigiamos pasekmės vaikams pasireiškia dėl keletos priežasčių (J. Šabliauskienė, 2005):

1. tokioms šeimoms būdingas nuovargis, susijęs su materialiniais ir auklėjimo sunkumais, su didele atsakomybės našta mamai ;
2. tokiose šeimose galimas nuolatinis stresas, patiriamas dėl mamos vienatvės;
3. tokiose šeimose tėvo nebuvimas neigiamai veikia vaiko socialinį statusą;
4. labai tikėtina, kad tokiose šeimose vaikas išgyvena šiltų emocinių santykių trūkumą, o tai skatina jį ieškoti bendravimo bendraamžių grupėse, kurių neigiama įtaka vaikui dažnai būna labai stipri.

Kuo anksčiau vaikas netenka galimybės intensyviai bendrauti su tėvu, tuo pavojingesnė tampa jo tolimesnė raida (Onken, 2000). Mergaitėms prognozuojamos neigiamos pasekmės susijusios su ankstyvu lytiniu gyvenimu, ankstyvu nėštumu, problemomis užmezgant draugystę su priešingos

lyties atstovais. Berniukams tuo tarpu prognozuojami dažnesni elgesio, emociniai sutrikimai (Petri, 1999). Tėvo stokos neigiamos pasekmės labiausiai išryškėja paauglystės laikotarpiu (Onken, 2000).

Galima manyti, kad vaikai, užaugę be tėvo, paauglystėje paprastai turi daugiau elgesio, emocinių sunkumų, nes jie stokoja palankesnių raidai sąlygų. W. Fthenakis (1999) teigia, kad šeima be tėvo - tai nėra šeima su trūkumais (Fthenakis, 1999). Jei vis dėlto nepilna šeima garantuoja nepalankias raidos sąlygas vaikui, tai būtent tokia šeimos situacija tinka vaikų atsparumo analizei. Kaip gi vaikai, patyrę gyvenimo negandų, sugeba jas įveikti? Kokie apsauginiai veiksniai suteikia vaikams atsparumo?

3.2. Apsauginiai veiksniai

Aiškinant apsauginių veiksnių svarbą, būtina suprasti, kad rizikos veiksnių nebuvimas dar nereiškia atsparios asmenybės funkcionavimo pagrindo. Apsauginių veiksnių negalime suprasti vienareikšmiškai. Vieni apsauginiai veiksniai yra susiję su vaiko ir aplinkos ypatumais, kurios sąlygoja teigiamas pasekmes ar didina jų tikimybę vaiko raidoje. Kiti *apsauginiai veiksniai mažina rizikos veiksnių poveikį* (Bieliauskaitė, Barkauskienė, 2000; Opp, Fingerle, Freytag, 1999). Pastaroji apsauginių veiksnių reikšmė šiame darbe yra labiau priimtinesnė, nes analizuojamas vaikų atsparumas, kai nepalankios raidos sąlygos atsiranda dėl nepilnos šeimos situacijos.

Bendrą apsauginį veiksnių, mažinantį streso poveikį, kuris gali vaikui kilti ir gyvenant nepilnoje šeimoje, A. Antanovsky (1997) įvardina kaip *vidinės darnos jausmą*. Jį sudaro trys konstruktai (Antanovsky, 1997): *suprantamumo jausmas*, *įveikiamumo jausmas* ir *prasmingumo jausmas*. Stiprus vidinės darnos jausmas įgalina žmogų būti efektyviai prisitaikančiu, suteikia lankstumo reaguojant į gyvenimo reikalavimus. Vidinės darnos jausmas įgalina asmenybę aiškiai stuktūruoti gyvenimo reikalavimus, juos išpildyti realiai suvokiant savo vidinių ir išorinių resursų egzistavimą. Tokiu būdu reikalavimai tampa iššūkiais, kurie padeda tvarkytis žmogui su įsipareigojimais (Antanovsky, 1997). Vidinės darnos jausmas suteikia žmogaus gyvenimui prasmingumo jausmą, be kurio kiekvieną gyvenimo reikalavimą ar užduotį asmenybė vertintų kaip kančią ar kaip naštą.

Šiame darbe analizuodami vaikų apsauginius veiksnius mes remiamės N. Garmezy (1991) apsauginių faktorių klasifikacija (Garmezy, 1991). Autorius diferencijuoja tris veiksmių rūšis, sąlygojančias didesnę vaikų atsparumą:

1. savybes, kuriomis disponuoja vaikas (temperamentas, charakteris, kognityviniai gebėjimai, aktyvumo lygmuo ir pan.);
2. vaiko šeimos socialinius – psichologinius ypatumus (šilti santykiai, bendradarbiavimas, rūpestingi suaugę, gera šeimos materialinė padėtis ir pan.);
3. vaiko socialinės aplinkos ypatumus (priklausymas įvairioms bendruomenėms, geri santykiai su mokytojais, efektyvus socialinės pagalbos tinklas ir pan.).

3.2.1. Asmenybiniai apsauginiai veiksniai

Kokia gi yra atspari vaiko asmenybė? B. Benard (1995) teigia, kad atsparumas – tai tam tikras asmenybės kokybinių charakteristikų rinkinys, kuris sąlygoja sėkmingą prisitaikymą bei raidą nepaisant rizikos veiksmių ar nepalankios padėties. Asmenybės atsparumo charakteristikos, anot tyrėjo, matomos jau ankstyvojoje vaikystėje ir tęsiasi suaugusiojo amžiuje (Benard, 1995).

Kūdikystėje atsparios asmenybės požymis yra *aktyvumas, energingumas*, su tokiais vaikais lengva bendrauti. Tokio apsauginio veiksmio dėka kūdikiai iš kitų paprastai *susilaukia daug teigiamo dėmesio*, jie įvardijami kaip geri vaikai, jie *labiau* nei kiti bendraamžiai *toleruoja frustraciją* (Criss ir kt., 2002). Pradėję vaikščioti ir vyresni vaikai *pasirūpina savarankiškumu*, jie gali paprašyti pagalbos, kai to reikia, jie *rodo iniciatyvą* siekdami bendravimo su kitais (Benard, 1997). Atsparūs vaikai *draugiški, jautrūs*, adekvačiai reaguoja į socialinį kontaktą, *teigiamai galvoja apie save* (Garmezy ir kt., 1984).

Pradėję lankyti mokyklą atsparūs vaikai *pasirūpina sugebėjimu geriau protauti*, išnaudoti savo talentus, net jei jie ir nėra gabūs. Ypač svarbus apsauginis veiksnys yra *efektyvus jiems iškilusių problemų sprendimas* (Benard, 1995). Jiems ir toliau būdingas savarankiškumas, bendravimo siekimas, jų *labiau išvystytos socialinės kompetencijos*. Mokykliniame amžiuje atsparūs vaikai labiau nei kiti turi savybių, būdingų priešingai lyčiai (Benard, 1995). Tai reiškia, kad vienos lyties vaikai priima roles, būdingas kitos lyties vaikams, pvz. mergaitės gali žaisti futbolą su berniukais, o berniukai - mielai žaisti su lėlėmis ar užsiimti kita „mergaitiška“ veikla. Mokyklinio amžiaus vaikams būdingi ypatingi interesai, hobiai, kuriuos jie labai puoselėja (Werner, 1997). Atsparūs vaikai dažniau nei jų bendraamžiai *pasirūpina vidiniu kontrolės lokusu* (Garmezy, 1991). Tokie vaikai paprastai *turi didesnę pasiekimų motyvaciją, didesnę pasitikėjimą savimi*, jų *elgesys yra orientuotas į pagalbą kitam bei efektyvų pagalbos ieškojimą sau*, jie *aktyviai sprendžia iškilusius sunkumus*

moksle, t.y. jie aktyvūs pamokų metu, dažnai klausia, įvairiais būdais stengiasi įveikti nesuprantamus mokslo dalykus (Benard, 1995).

Paauglystėje ypač svarbūs apsauginiai veiksniai yra *vidinis kontrolės lokusas* (įsitikinimas, kad nuo žmogaus požiūrio, jo veiklos daug kas priklauso), *efektyvus ir aktyvus problemų sprendimas*, *socialinės kompetencijos* (gebėjimas efektyviai ir tinkamai komunikuoti), *savarankiškumas*, *didesnis pasitikėjimas savimi* (Werner, 1997). Atsparumo tyrimų pradininkas M. Rutter (1999) vaikų savęs vertinimą bei pasitikėjimo savimi jausmą ypač sieja su vaikų apsauginiais veiksniais, sąlygojančiais didesnį vaikų atsparumą (Rutter, 1999). Savęs vertinimas šiame darbe suprantamas kaip individo savęs paties, savo galimybių, savybių ir vietos tarp kitų žmonių vertinimas. Kaip teigia G. Valickas (1991), nepalankiomis šeimyninėmis sąlygomis, prie kurių galima priskirti ir nepilnas šeimas, užaugęs vaikas ar paauglys dažnai susiduria su nesėkmėmis, neigiamais aplinkinių vertinimais, atstūmimu, todėl savęs vertinimo lygis pamažu ima kristi. Galimos nesėkmės mokykloje sukelia vėl gi neigiamas aplinkinių reakcijas ir tai dar labiau prisideda prie savosios vertės mažėjimo. Stengdamasis nors minimaliai išlaikyti savo savigarbą, vaikas ar paauglys dėmesio siekti gali naudodamas jėgą, krėsdamas išdaigas, pasakodamas juokelius, kurie prosocialioje aplinkoje vertinami neigiamai. Vaikas atsiduria tokioje pačioje situacijoje kaip ir anksčiau – aplinkiniai jį atstumia, niekina ar net smerkia. Teigiamo savęs vertinimo poreikis tampa ypač aktualus ir verčia vaiką ar paauglį ieškoti įvairiausių jo patenkinimo būdų. (Valickas, 1991). Tyrimų rezultatai patvirtina, kad su įvairiais neigiamo elgesio pasireiškimais (dalyvavimu asocialiose grupėse, agresyvumu, alkoholizmu, narkomanija ir pan.) dažnai būna susijęs žemas asmenybės savęs vertinimas (Wieck, 1992). Tuo tarpu apsauginiai veiksniai leidžia vaikui padidinti savęs vertinimą socialiai priimtinais būdais. Gerai save vertinantis vaikas *tiki savo veiklos veiksmingumu, savo gebėjimu įveikti pokyčius* (Rutter, 1999). Būtent tikėjimas savo efektyvumu ir veiklos veiksmingumu yra viena svarbiausių sąlygų savęs vertinimo didinimui (Seligman, 1999). Paprastai tokie vaikai turi tam tikrą savikontrolės tendencijų, kurios padeda apsisaugoti esant nepalankioms raidos sąlygoms (Opp, Fingerle, Freytag, 1999). Atsparūs vaikai, pasitikintys savimi, *pasišyri ir didesne mokymosi sėkme*. Jie daugiau laiko skiria namų darbams, aktyviai bendradarbiauja su mokytojais, jiems būdinga mokymosi sėkmė, palaikoma intensyviu ir efektyviu mokymusi (Sun, Li, 2002, Hipke ir kt., 2002). Taip didinama mokinių pasiekimų motyvacija, kuri generalizuojasi į bendrą aukštą pasiekimų lygį (Petermann ir kt., 1998). Taigi vaikų atsparumas teigiamai koreliuoja su jų intelektualiais gebėjimais. Kuo vaikas vyresnis, tuo ryšys stipresnis (Opp, Fingerle, Freytag, 1999).

Atlikta literatūros analizė leidžia pratęsti apsauginių veiksmių sąrašą. Tyrimų autoriai prie apsauginių veiksmių priskiria *elgesio ir emocijų problemų nebuvimą* (Simons ir kt., 1999; Pett ir kt., 1999; Hipke ir kt., 2002), *savireguliaciją, empatijos jausmą* (Hipke ir kt., 2002; Sun, Li, 2002).

Atsparumas negali egzistuoti be *vilties, optimizmo, be jumoro jausmo, be jausmo, kad esi ypatingas tarp kitų žmonių, be atvirumo naujai patirčiai* (Loesel, Bender, 1996). Labai svarbus apsauginis veiksnys – gyvenimo prasmingumo suvokimas. Atspariam vaikui būdingas amžių atitinkantis *atsakomybės jausmas* (Opp, Fingerle, Freytag, 1999).

Tarpatutinio atsparumo projektas, kuriame dalyvavo ir Lietuva, vaikų atsparumą apibūdina trimis konstruktais (Grotberg, 1997): „*Aš turiu*“, „*Aš esu*“, „*Aš galiu*“.

Pateikiame atsparių vaikų svarbiausius požymius iš paskutinių dviejų konstrukto, kurie labai tiksliai atspindi anksčiau įvardintas vaikų asmenybės charakteristikas (Grotberg, 1997):

- Aš esu asmuo, kuris gali patikti žmonėms ir kuris gali būti mylimas;
- Aš esu asmuo, kuris rūpinasi kitais ir džiaugiasi, galėdamas padaryti jiems ką nors gero;
- Aš esu asmuo, kuris gerbia save ir kitus;
- Aš esu asmuo, atsakingas už tai, ką darau;
- Aš esu asmuo, įsitikinęs, kad viskas bus gerai;
- Aš galiu kalbėtis su kitais apie tai, kas mane gąsdina ar trikdo;
- Aš galiu rasti būdų, kaip išspręsti problemas, su kuriomis aš susiduriu;
- Aš galiu kontroliuoti save, kai jaučiu, kad elgiuosi neteisingai ar pavojingai;
- Aš galiu suprasti, kada yra tinkamas laikas kalbėtis su žmogumi ar imtis kokios nors veiklos;
- Aš galiu surasti ką nors, kas man padėtų, kai man reikia pagalbos.

Kaip matome, atsparūs paaugliai demonstruoja visokeriopą pranašumą prieš savo bendraamžius. Galima manyti, kad atsparūs vaikai – tai vaikai be elgesio ir emocinių sunkumų, sugebantys tinkamai palaikyti santykius bendraamžių grupėse ir su suaugusiais (Barkauskienė, 2005). Tačiau tai supaprastintas atsparaus vaiko paveikslas. Vaikai, pasižymintys atsparumu, taip pat gali turėti tam tikrų sunkumų. Skiriamasis atsparių vaikų požymis – anksčiau aptartų asmenybinių apsauginių veiksnių rinkinys.

Nepaisant tyrimų gausos, atsparios asmenybės profilis nėra nustatytas. Nors ir galima vaiką apibūdinti jo psichologinėmis charakteristikomis, reikia prisiminti, kad pastarųjų išraiška priklauso nuo vaiko sąveikų su jį supančiais žmonėmis. Būtent todėl *atsparumas yra išskirtinis fenomenas, susijęs su santykiais* (Grotberg, 1995).

3.2.2. Apasauginiai veiksniai vaiko šeimoje

Pati artimiausia vaikui aplinka normaliu atveju nuo pat vaikystės yra jo šeima. Longitudinių tyrimų duomenys leidžia daryti išvadą, kad šeimos atmosfera daro įtaką vaiko raidai ne tik ankstyvojoje vaikystėje, bet ir vėlesniame amžiuje (Meyer – Probst, Reis, 2000). Pagrindinė sąlyga teigiamai vaiko raidai ankstyvojoje vaikystėje – tai glaudus, emociškai turtingas vaiko ir motinos

tarpusavio ryšys, kurio pagrindu formuojasi saugus prierašumas (Laucht ir kt., 1997). Tokios išvados leidžia tikėtis, kad vaikai, gyvenantys nepilnose šeimose, nebūtinai susiduria su nepalankiomis raidos sąlygomis. Vis dėlto nepilnos šeimos ypatumai, pateikti anksčiau (Šabliauskienė, 2005), leidžia teigti, kad labai tikėtina, jog vaikai, augantys tik su biologine mama, susiduria su tam tikrais rizikos veiksniais, sąlygojančiais neigiamas pasekmes. Kokiais apsauginiais veiksniais vaikas galėtų disponuoti, augdamas ne itin palankiomis raidos sąlygomis? Tyrimų autoriai tvirtina, kad svarbus apsauginis veiksnys – tai *saugus prierašumas bent su vienu suaugusiuoju šeimoje*, kuris padeda tenkinti svarbiausius vaiko poreikius (Laucht ir kt., 1997). Interakcija tarp vaiko ir šio suaugusiojo skatina teigiamą vaiko savęs vertinimą, suteikia daugiau pasitikėjimo savimi, ugdo vaiko socialines kompetencijas. Stabilus ir stiprus teigiamas emocinis ryšys su šiuo suaugusiuoju yra vaiko atsparumo pagrindas (Wustmann, 2004). Galima numanyti, kad vaikas, turėdamas galimybę nuoširdžiai ir atvirai bendrauti su jam reikšmingu žmogumi, taps ne tik atsparesnis, bet ir saugiau jausis, bus labiau empatiškas, jautresnis bendraudamas su kitais. Teigiama, kad patirdamas šiltus emocinius santykius šeimoje vaikas pasieks geresnių mokymosi rezultatų (Loesel, Bender, 1996). Naujausi tyrimai parodė, kad atsparių vaikų mamos, turėdamos kalbėti apie juos penkias minutes kokybinio tyrimo metu, pasakydavo daugiau teigiamų ir gerų žodžių apie juos iš vaikystės prisiminimų nei neatsparių vaikų mamos (Kim - Cohen ir kt., 2004). Galima būtų numanyti, kad atsparūs vaikai turi ypatingą ryšį su artimiausiais globėjais, t.y. tėvais, ar bent vienu iš tėvų. Svarbus apsauginis veiksnys, didinantis vaikų atsparumą, yra artimi ir glaudūs santykiai su išplėstinės šeimos nariais, pvz. tetomis, dėdėmis, seneliais. Vaikų atsparumą didina *struktūruotas ir vaiką vertinantis auklėjimas, kai vaikas yra besąlygiškai mylimas*. Šeimoje tokiems vaikams *skiriamos jų amžių atitinkančios pareigos*, kas stiprina vaikų pasitikėjimą savimi ir savęs, kaip reikšmingo žmogaus, suvokimą (Loesel, Bender, 1996). Su atsparumu susiję ir aiškūs lūkesčiai iš vaiko, kuriuos jis gali pasiekti (Barkauskienė, 2005). Tik turėdamas teigiamą patirtį santykiuose su artimais žmonėmis *vaikas gali pasijusti reikšmingu*. Tyrimų rezultatai leidžia teigti, kad atsparūs vaikai artimiausioje aplinkoje *turi bent vieną suaugusįjį, kuris demonstruoja konstruktyvų elgesį esant sunkumams*, t.y. atsparumą (Loesel, Bender, 1996). Realūs atsparumo modeliai šeimoje taip pat laikomi apsauginiais veiksniais. Atsparumą didina ir vaiko šeimos religingumas (Wustmann, 2004). Tikėjimas šiuo atveju turėtų suteikti vaiko gyvenimui daugiau saugumo, prasmės, vilties, kas taip pat neatsiejamai susiję su vaikų atsparumu. *Gera šeimos materialinė padėtis* taip pat teigiamai koreliuoja su vaikų atsparumu (Kim - Cohen ir kt., 2004), nes suteikia vaikui kokybiškesnes raidos galimybes: vaikai gali dalyvauti užklasinėje veikloje, turėti tam tikrų hobijų, reikalaujančių piniginių resursų, ir pan. Šiame darbe analizuojami vaikų – mamų santykiai šeimoje. Mums svarbu atskleisti šių santykių ypatumus nepilnose šeimose, kurie galėtų sąveikauti su vaikų atsparumo didinimu.

3.2.3. Apsauginiai veiksniai vaiko socialinėje aplinkoje

Tyrimų autoriai teigia, kad atsparūs vaikai paprastai *turi bent vieną reikšmingą suaugusįjį už šeimos ribų* (Loesel, Bender, 1996). Tai yra svarbus apsauginis veiksnys, nes ne tik šeimoje, bet ir už šeimos ribų vaikas patiria, kad jis yra globojamas, juo rūpinamasi, jis yra svarbus kitiems. Tuo atveju, kai šeima laikinai negali vaikui užtikrinti stipraus emocinio ryšio su suaugusiuoju, atsparus vaikas gali surasti saugių ir patikimų santykių už šeimos ribų. Todėl psichologai tvirtina, kad atsparus vaikas *turi pakankamai stiprų socialinį tinklą* be šeimos (Loesel, Bender, 1996). Suteikti globą ir leisti vaikui pasijusti mylimu, reikšmingu gali kaimynai, vaiko draugų šeimos, darželio auklėtojai, mokytojai ir pan. Net ir be stabilių santykių šeimoje vaikas gali turėti pilnaverčius santykius su kitais jam reikšmingais žmonėmis, taip vadinamais alternatyviais globėjais. Vaiko bendravimas su jais yra svarbus, nes tokiu būdu vaikas žino, kad reikiamu momentu gaus patarimą ar sulauks paguodos. Kritinėje situacijoje tai suteikia vilties, kuri sąlygoja didesnę vaikų atsparumą (Loesel, Bender, 1996). Werner (1997) duomenimis, reikšmingi vaikui darželio auklėtojai, mokytojai ne tik didina pasiekimų motyvaciją, bet ir pateikia teigiamą modelį, su kuriuo vaikas gali identifikuotis. Tai ypač svarbu vaiko raidai (Werner, 1997). Reikšmingas apsauginis veiksnys, didinantis vaiko atsparumą, yra *vaiko bendravimas su stabiliomis ir darniomis draugų šeimomis*. Stebimas šeimos modelis stiprina vaiko teigiamas gyvenimo perspektyvas (Loesel, Bender, 1996). Priklausymas kokiam nors socialinei grupei taip pat teigiamai sąveikauja su vaiko atsparumu (Wustmann, 2004). Tai gali būti priklausymas tikinčiųjų bendruomenei, mokyklos klasei, kokiam nors būreliui, jaunimo klubui ir pan. Tie patys autoriai teigia, kad vaikai, labai gerai prisitaikę mokykloje ir vadindami ją antraisiais namais, pasižymi didesniu atsparumu nei tie, kurie ne itin mėgsta mokyklos. Mokykla suteikia vaikui galimybę užmegsti gerus santykius su bendraamžiais, kas taip pat teigiamai sąveikauja su atsparumu (Benard, 1995). Priklausymas tam tikrai grupei didina pasitikėjimą savimi, savo reikšmingumo bei ypatingumo suvokimą. Remiantis Tarptautinio atsparumo projekto rezultatais, atsparumo požymiai, analizuojant vaiko šeimą ir artimiausią socialinę aplinką, yra šie (Grotberg, 1997):

- Aš turiu aplink mane žmones, kuriais aš pasitikiu ir kurie mane besąlygiškai myli.
- Aš turiu žmones, kurie nustato man ribas, taigi aš žinau, kada sustoti, kol nekilo man pavojus ir neištiko bėda.
- Aš turiu žmones, kurie parodo, kaip teisingai ką nors daryti, kaip jie tai daro.
- Aš turiu žmones, kurie nori, kad aš pats išmokčiau savarankiškai atlikti įvairius dalykus.
- Aš turiu žmones, kurie padeda man, kai aš sergu, esu pavojuje ar turiu ko nors išmokti.

3.2.4. Apsauginių veiksmų sąveika

Būtina suprasti, kad skirtingame vaiko raidos etape gali būti skirtingas asmenybinių ir aplinkos apsauginių veiksmų derinys, palaikantis vaiko atsparumą. Mažesniame amžiuje vaikai daugiau paramos gauna iš šeimos, kaimynų, senelių, darželio auklėtojų, mokykliniame amžiuje svarbiausi tampa mokytojai ir bendraamžiai, o paauglystėje – atsparumą palaiko vidiniai vaiko sugebėjimai valdytis, išsikelti sau tikslą, ieškoti sprendimo galimybių, planuoti ir pan. (Scheithauer ir kt., 1999). Tyrimų autoriai teigia, kad asmenybiniai apsauginiai veiksniai „stumia“ vaiką į tokią socialinę aplinką, kurioje vaikas gali didinti pasitikėjimą savimi, kurioje vaikas bus labiau apsaugotas ir galės labiau vystyti savo gebėjimus (Opp ir kt., 1999). Vaiko neproblematiškas charakteris leidžia jam susilaukti daugiau dėmesio iš suaugusiųjų žmonių ne tik namuose, bet ir darželyje, o vėliau ir mokykloje (Wustmann, 2004). Galima numanyti, kad vaiko kognityviniai gebėjimai ir noras pasiekti gerų mokymosi rezultatų sąlygos didesnę mokytojų dėmesį vaikui. Tokiu būdu vaikas gaus daugiau paramos iš jam reikšmingų suaugusiųjų mokykloje, jo pasitikėjimas savimi didės ir jis taps atsparesnis. Įvairiais raidos tarpsniais pasireiškiantys apsauginiai veiksniai ne tik didina vaiko atsparumą, bet ir suteikia vaiko gyvenimui daugiau vilties, pasitikėjimo savimi ir kitais, skatina siekti aukštesnių tikslų. Taip galima paaiškinti atsparumo formavimosi tęstinumą. Jei žmogus, susidūręs vaikystėje su rizikos veiksniais, sugebėjo teigiamai prisitaikyti, labai tikėtina, kad užaugęs jis taip pat bus atsparesnis nei kiti bendraamžiai.

Kadangi atsparumo konstruktas gali būti nusakomas įvairių požymių gausa, šiame darbe kaip atsparumo požymiai (remiantis įvairių autorių patirtimi), bus vertinami šie kintamieji: vaiko šeimos socialiniai – psichologiniai ypatumai (vaiko ir mamos bendravimas, kartu praleidžiamas laikas, vaiko pareigos namuose), vaiko savęs vertinimas, interesai, tikslai, vaiko elgesio galios ir sunkumai.

4. Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Tyrimo tikslas:

Nustatyti vaikų, augančių be tėvo, atsparumo ypatumus.

Tyrimo uždaviniai:

1. Nustatyti vaikų, augančių be tėvo, šeimų socialinius – psichologinius ypatumus.
2. Nustatyti vaikų, augančių be tėvo, savęs vertinimo ypatumus.
3. Įvertinti vaikų, augančių be tėvo, elgesio sunkumų ir galių ypatumus.
4. Palyginti atsparumo ypatumus tarp dviejų grupių: vaikų, augančių be tėvo, ir vaikų, augančių su tėvu.

TYRIMO METODIKA

1. Tyrimo dalyviai

Šio darbo tyrimui buvo sudarytos dvi tyrimo dalyvių grupės: vaikų, augančių be tėvo, ir vaikų, augančių su tėvu. Pirmąją ir antrąją grupes sudaro po 30 vaikų: po 15 mergaičių ir po 15 berniukų. Tyrimo dalyvių amžius yra 12 – 14 metų, vidutinis amžius – 13,4 metų. Vaikai auga su biologine mama (pirmoji tyrimo grupė) ir su abiem biologiniais tėvais (antroji, kontrolinė, grupė). Vaikai, augantys be tėvo, šeimoje neturi jokio tėvo pakaitalo, t.y. nuo pat gimimo iki dabar mama vaiką šeimoje augina viena. Tai buvo pagrindinė tyrimo sąlyga, kurią tenkino visų tyrimo dalyvių, augančių be tėvo, šeimos situacijos. Tyrime dalyvavo ir visų vaikų mamos, kaip papildomos informacijos teikėjos. Tyrimo dalyviai atrinkti bendradarbiaujant su mokyklų socialinėmis pedagogėmis bei psichologėmis, nepažeidžiant vaikų konfidencialumo, gavus mamų sutikimą. Visi tyrimo dalyviai geranoriškai sutiko dalyvauti tyrime. Visą tyrimo imtį sudaro 120 respondentų. Tyrime dalyvavę vaikai gyvena Vilniaus mieste ir mokosi skirtingose Vilniaus m. mokyklose (Gabijos gimnazijoje, Senvagės vid. mokykloje, Žemynos gimnazijoje). Vaikų mokymasis bendrojo ugdymo įstaigose užtikrina, kad tyrime nedalyvavo vaikai su psichiniais, elgesio, emociniais sutrikimais ar delinkventinio elgesio vaikai, kas galėtų daryti neigiamą įtaką grupių homogeniškumui.

2. Tyrimo metodai

2.1. Vaikų šeimų socialinių – psichologinių ypatumų vertinimas

Mamos anketoje pateikė svarbiausią informaciją apie save ir šeimos situaciją: amžių, išsilavinimą, vaikų skaičių šeimoje, piniginius šeimos resursus. Mamų anketa pateikiama 1 priede.

Vaikų ir mamų bendravimo ypatumai. Vaikų atsparumas analizuojamas per santykius su kitais vaikui reikšmingais žmonėmis (Grotberg, 1997). Kadangi tyrimo tikslas yra atskleisti atsparumo ypatumus vaikų, augančių be tėvo, buvo sudaryti teiginiai, atspindintys vaiko ir mamos bendravimo ypatumus. Teiginiai sudaryti remiantis įvairių autorių atsparumo tyrimų išvadomis (Kim - Cohen ir kt., 2004; Loesel, Bender, 1996; Grotberg, 1997). 8 teiginiai atspindi svarbius vaikų – mamų santykių ypatumus, formuojančius vaikų atsparumą: *Mamai esu svarbus, Mama mane supranta, Mama domisi mano reikalais, Mama paguodžia ir padeda, kai jaučiuosi nelaimingas ar turiu sunkumų, Mama moka išklaudyti, Jei pakliūčiau į bėdą, galėčiau atvirai*

pasisakyti mamai, Mama atvirai pasikalba su manimi, kai pati turi sunkumų ar jaučiasi nelaiminga. Galima manyti, kad didesnis teigiamų atsakymų skaičius į teiginius reiškia geresnę šeimos atmosferą, nuoširdesnius vaiko ir mamos santykius, didesnę tarpusavio pasitikėjimą, bendradarbiavimą. Išvardinti požymiai yra laikomi atsparumą didinančiais ir palaikančiais veiksniais. Kiekvieną teiginį vaikas įvertina pasirinkdamas vieną iš keturių atsakymų variantų: „visiškai sutinku“, „sutinku“, „nesutinku“, „visiškai nesutinku“. Atsakyti į teiginiu trunka apie penkias minutes. Teiginiai pateikti vaikams skirtoje anketoje. Anketa pateikiama 2 priede.

Vaikų ir mamų praleidžiamas kartu laikas. Mamoms sudarytoje anketoje buvo pateikiami klausimai apie kartu su vaiku praleidžiamo laiko valandas darbo dienomis ir savaitgaliais. Mamos turėjo įvardinti dažniausią veiklos su vaiku formą. Duomenys yra svarbūs vaikų atsparumo įvertinimui, nes laiko praleidimo su vaiku kiekybė ir kokybė sąveikauja su vaikų atsparumu (Greeff, Human, 2004). Klausimai buvo pateikti mamų anketose (1 priedas).

Vaikų anketose buvo pateiktas klausimas *apie kitus vaikui reikšmingus suaugusius* (2 priedas). Tai susijęs apsauginis veiksnys su vaiko šeima, nes reikšmingų suaugusiųjų turėjimas reiškia ir šeimos didesnę socialinę integraciją, sąlygojančią ne tik vaiko, bet ir šeimos atsparumą (Loesel, Bender, 1996). Vaikas turėjo įvardinti vieną svarbesnį pagal reikšmingumą suaugusįjį iš pateiktų galimų atsakymų. Pastarieji buvo atrinkti remiantis tyrėjų patirtimi (Grotberg, 1997; Loesel, Bender, 1996; Werner, 1997): *dėdė ar teta, senelis ar senelė, mamos ar tėvo draugai, mokytojas ar mokytoja, kaimynai.*

2.2. Vaikų savęs vertinimas

Šio darbo tyrimui buvo pasirinkta viena paprastesnių ir vaikams gerai suprantamų psichologinių skalių, nustatančių vaikų savęs vertinimą. Kaip vienas iš vaikų atsparumo požymių, savęs vertinimas buvo tiriamas *Rosenberg savęs vertinimo skale* (Didžiokienė, Žemaitienė, 2005). Ją sudaro 10 teiginių, atspindinčių asmens požiūrį į save, savo vertę ir svarbą. Tyrimo dalyvis įvertina, kiek kiekvienas teiginys atitinka jo požiūrį į save, atspindi jo būseną, pasirinkdamas vieną iš keturių atsakymų variantų: „visiškai sutinku“, „sutinku“, „nesutinku“, „visiškai nesutinku“. Vieni teiginiai atspindi teigiamą požiūrį į save, kiti – neigiamą požiūrį į save. Kiekvienas teiginys atitinkamai vertinamas nuo 0 iki 3 balų. Gauti balai gali gūti sumuojami. Ši skalė savęs vertinimą skiria į žemą (iki 10 balų), vidutinį (11 – 20 balų) ir aukštą (21 – 30 balų). Šios skalės rezultatai yra patikimi (paskaičiuotas Cronbach α yra 0,52). Skalės užpildymo trukmė – apie penkias minutes. Skalė pateikiama vaikų anketoje (2 priedas).

Su vaikų savęs vertinimu reikšmingai susiję vaikų tikslai, siekiai, jų interesai, hobiai (Brody ir kt., 2002). Per turimus tikslus, ypatingus interesus vaikas parodo, kad tiki savo veiklos

efektyvumu, o tai yra svarbus atsparumo požymis. Vaikų anketoje papildomai buvo pateikti 5 teiginiai, apibūdinantys su atsparumu susijusius tikslus: *Aš noriu daug mokytis ir pasiekti gerų rezultatų, Man svarbu ateityje įsigyti aukštąjį išsilavinimą, Aš norėčiau ateityje sukurti savo šeimą, kuri būtų laiminga, Dirbdamas ateityje noriu pasiekti gerų rezultatų, Dirbdamas ateityje norėčiau padėti kitiems.* Į kiekvieną teiginį vaikas atsako pasirinkdamas vieną iš keturių galimų atsakymų: „visiškai sutinku“, „sutinku“, „nesutinku“, „visiškai nesutinku“. Teigiami atsakymai į šiuos teiginius reikštų didesnius tikslus, o kartu ir atsparumą. Vaikai turėjo įvardinti ir savo interesus bei hobius (2 priedas).

2.3. Vaikų elgesio galių ir sunkumų įvertinimas

Tyrinėjant vaikų atsparumą įvairūs autoriai naudojo skirtingas metodikas, išryškinančias vaiko elgesio ypatumus. M. A. Pett (1999) savo tyrime vaikų elgesį įvertino Achenbacho sukurtu klausimynu, tiriančiu vaikų ir paauglių psichinę sveikatą (Vaikų elgesio aprašas - CBCL) (Pett ir kt., 1999), R. L. Simons (1999) su bendraautoriais sudarė klausimyną elgesio problemoms išryškinti (Simons ir kt., 1999), K. N. Hipke (2002) klausimynas atspindi dėmesio, impulsyvumo, savireguliacijos, elgesio bei emocines vaikų problemas (Hipke ir kt., 2002). Peržiūrėjus įvairių autorių tyrimus šiame darbe buvo nuspręsta naudoti *R. Goodman sudarytą Galių ir sunkumų klausimyną (SDQ)*. Tyrime naudojome vieną SDQ versiją su Poveikio priedu, skirtą 11 – 16 metų vaikams (V 11 - 16). Klausimynas skirtas vaikų elgesio ir emociniams sunkumams nustatyti bei jų santykiams su bendraamžiais ir socialiam elgesiui įvertinti. Klausimynu taip pat surenkami duomenys, kaip šie sunkumai atsiliepia vaikui įvairiose jo gyvenimo srityse ir jo aplinkoje (Gintilienė ir kt., 2004).

SDQ sudaro 25 teiginiai apie teigiamas ir neigiamas vaiko savybes. *Teiginiai sudaro penkias skales: Hiperaktyvumo, Emocinių simptomų, Elgesio problemų, Problemų su bendraamžiais ir Socialaus elgesio.* Kiekvieną teiginį vaikai įvertina atsakydami „netiesa“, „iš dalies tiesa“ ir „tiesa“. 10 teiginių skirta vaiko galioms ir 15 – vaiko sunkumams apibūdinti. Poveikio priede pateikiami klausimai apie simptomų trukmę ir apie tai, kaip šiuos simptomus bei jų poveikį vertina respondentai. Skaičiuojamas kiekvienos skalės įvertis atskirai ir bendras sunkumų įvertis bei poveikio priedo įvertis. Gauti sunkumų skalių įverčiai priskiriami normos, ribos ir nuokrypio atvejams. Sudarytos SDQ normos Lietuvos vaikams leidžia realiai įvertinti tiriamų vaikų elgesio ypatumus. Standartizacinio tyrimo metu nustatytas vaikų versijos patikimumas leidžia laikyti rezultatus patikimais. Vaikų versijos konstrukto validumas taip pat yra patvirtintas standartizacijos tyrimo autorių (Gintilienė ir kt., 2004). Skalės užpildymo trukmė - 10 – 15 minučių. Vaikų versija pateikiama 3 priede.

Norėdami išsamiau pateikti vaikų atsparumo ypatumus, pasireiškiančius vaiko elgesyje ir kasdieninėje veikloje, tyrime naudojome *Atsparumo teiginių rinkinį*, sudarytą Tarptautinio atsparumo projekto organizatorių (Grotberg, 1997). 15 teiginių rinkinys projekte buvo sudarytas vaikų atsparumo požymių išaiškinimui. Teiginiai apibūdina įvairius atsparumą palaikančius ir didinančius veiksnius, pvz. tikėjimą dievu, jūmorą, savo veiklos planavimą ir pan. Vaikas kiekvieną teiginį įvertina pasirinkdamas vieną iš dviejų atsakymų variantų: „tiesa“, „netiesa“. Teiginių užpildymo trukmė – apie penkias minutes. Teiginių rinkinys pateikiamas vaikų anketoje (2 priedas).

3. Tyrimo eiga

Tyrimas buvo atliekamas dviem etapais. Pirmame etape dalyvavo vaikų mamos. Tyrimas vyko mokyklose, kuriose mokosi jų vaikai. Vyko trys grupiniai tyrimai, kurių metu mamos buvo supažindintos su anketos pildymo tvarka. Darbo tematika ir tyrimo tikslai nebuvo atskleidžiami dėl galimo socialinio pageidaujamo efekto pasireiškimo mamų atsakymuose. Buvo paaiškinta, kad tyrimas atliekamas mokymosi tikslais ir duomenų konfidencialumas yra garantuojamas. Visos mamos davė žodinį sutikimą dėl vaikų dalyvavimo tyrime (jei ir vaikai sutinka). Mamos labai aktyviai domėjosi atsparumo samprata, klausė, kaip galima būtų stiprinti vaikų atsparumą. Susitarta dėl atgalinio ryšio suteikimo apie tyrimo rezultatus bei dėl išsamesnio pokalbio apie vaikų atsparumo ugdymo galimybes. Kiekvienai mamai buvo pateikta anketa su dviženkliais skaičiais kodu (1 priedas). Atskirame lape tyrėja prie kiekvieno kodo užrašė vaiko vardą, pirmą pavardės raidę ir informaciją apie tėvo buvimą ar nebuvimą, kurią suteikė mamos. Tyrimo metu buvo bandyta išvengti šalutinių kintamųjų poveikio: tyrimo aplinka buvo rami, nes pamokos mokykloje jau nebevyko; buvo sukurta šilta emocinė ir maloni bendravimo atmosfera. Susitikimas su mamomis ir tyrimas truko apie 60 minučių.

Antrajame tyrimo etape dalyvavo vaikai. Trys grupiniai tyrimai buvo atlikti mokyklose, kuriose mokosi vaikai. Tyrimo metu vaikai buvo supažindinti su anketos pildymo tvarka, paaiškinta, kad anketos yra anoniminės, duomenys bus naudojami tik mokymosi tikslais ir nebus skelbiami. Darbo tematika ir tyrimo tikslai nebuvo atskleidžiami dėl galimo socialinio pageidaujamo efekto pasireiškimo vaikų atsakymuose. Visi vaikai sutiko dalyvauti tyrime. Kadangi tyrimo grupėse buvo vaikų, augančių ir su tėvu, ir be tėvo, vaikų anketos buvo sužymėtos dviženkliais kodais, sutampančiais su jų mamų kodais. Pagal mamų kodų ir vaikų vardų sąrašą, vaikams buvo dalinamos anketos. Taip buvo bandyta išvengti nemalonios situacijos dėl tėvo nebuvimo fakto paviešinimo prie bendraamžių. Kreipimasis į vaikus vardais sukūrė saugesnę ir šiltesnę bendravimo atmosferą. Tyrimo metu buvo bandyta išvengti šalutinių kintamųjų poveikio:

tyrimo aplinka buvo rami, nes pamokos mokykloje jau nebevyko. Susitikimas su vaikais ir tyrimas truko apie 45 minutes.

4. Duomenų tvarkymas

SPSS 10.0 for Windows programinis paketas buvo naudojamas skaičiuoti aprašomąją statistiką (dažnumus, vidurkius, standartinius nuokrypius), patikimumą (Cronbach α). Skirtumams tarp dviejų tyrimo grupių (augančių be tėvo vaikų ir vaikų, augančių pilnose šeimose) palyginti naudotas t ir X^2 kriterijai, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,05$. Statistiškai reikšmingi skirtumai tarp dviejų grupių gaunami tuomet, kai gaunamos p reikšmės yra mažesnės už 0,05.

Teiginių atsakymai „visiškai sutinku“, „sutinku“ ir „nesutinku“, „visiškai nesutinku“ dėl pasiskirstymo stokos buvo perkoduoti į atitinkamus „sutinku“ ir „nesutinku“. Skirtumai tarp tyrimo grupių buvo skaičiuojami remiantis perkoduotais atsakymais.

Vaikų, augančių be tėvo, grupės SDQ skalių įverčių vidurkiai buvo lyginami ne tik su vaikų, augančių pilnose šeimose, grupės skalių įverčių vidurkiais, bet ir su Lietuvos SDQ standartizacinės imties neklinikinės grupės skalių įverčių vidurkiais.

Aprašant dažniausias vaikų ir mamų veiklas kartu, pateikiant vaikų interesus ir hobius, vaikų pareigas namuose, buvo atliekama kokybinė rezultatų analizė.

REZULTATAI

1. Vaikų šeimų socialiniai – psichologiniai ypatumai

Šeimų socialiniai – psichologiniai ypatumai šiame darbe buvo nustatomi remiantis mamų ir vaikų anketų rezultatais. Šeimų socialiniai ypatumai apima mamų amžių, jų išsilavinimą, vaikų skaičių šeimoje, piniginius šeimos resursus. Vaikų, augančių be tėvo, mamų vidutinis amžius yra 38 metai. Vaikų, augančių pilnose šeimose, mamų amžiaus vidurkis lygus 42 metams. Mamų, auginančių vaikus „nepilnoje šeimoje“, išsilavinimas pasiskirsto tokiu būdu: 12 mamų yra baigusios aukštąjį mokslą, 10 mamų turi spec. vidurinį išsilavinimą, 8 – vidurinį. Iš kontrolinės grupės 13 mamų turi aukštojo mokslo diplomą, 12 mamų turi spec. vidurinį išsilavinimą, 5 – vidurinį. Daugiausia vaikų (21 tyrimo dalyvis) augančių be tėvo, yra vienturčiai, 7 vaikai turi po vieną brolių ar seserį, 2 vaikų šeimose auga dar po du vaikus. Dauguma vaikų iš kontrolinės grupės (20 tyrimo dalyvių) turi po vieną brolių ar seserį, 4 yra vienturčiai, 6 vaikų šeimose auga dar po du vaikus. Kaip teigia mamos, auginančios vaiką ar kelis vaikus vienos, kiekvieno šeimos nario išlaidoms (atskaičiavus būsto mokesčius) per mėnesį tenka nuo 100 iki 350 litų. Pilnose šeimose kiekvieno šeimos nario išlaidoms, mamų teigimu, per mėnesį tenka nuo 300 iki 800 litų.

Vaikų ir mamų bendravimas. Vaikų santykių su jų mamomis apibūdinimui vaikams buvo pateikti 8 teiginiai, išreiškiantys tam tikrą vaiko ir mamos bendravimo aspektą. Į teiginį „*Mamai esu svarbus*“ visi tyrimo dalyviai atsakė TAIP. Kitų teiginių atsakymų pasiskirstymas tarp tyrimo grupių skiriasi statistiškai reikšmingai. Galima teigti, kad vaikams, augantiems be tėvo, statistiškai reikšmingai labiau būdingas įsivaizdavimas apie tai, kad mama juos supranta. Gautas statistiškai reikšmingas skirtumas leidžia tvirtinti, kad daugiau vaikų iš nepilnų šeimų mano, kad mamos domisi jų reikalais. Statistiškai reikšmingu skirtumu daugiau vaikų iš nepilnų šeimų mano, kad mamos jais pasitiki. Kaip matome, daugiau vaikų iš nepilnų šeimų, pateikia teigiamą mamos paveikslą. Statistiškai reikšmingai daugiau vaikų, augančių tik su mama, teigia, kad sulaukia iš mamos paguodos bei pagalbos esant sunkumams. Mamų, mokerčių išklausti, statistiškai reikšmingai daugiau yra vaikų, užaugusių be tėvo, grupėje. Vaikams iš nepilnų šeimų būdingas atvirumas mamai, net jei kalbama apie bėdas ar sunkumus. Statistiškai reikšmingai daugiau vaikų, užaugusių be tėvo, atsidurę keblioje situacijoje atvirai pasisakytų mamai. Gauti tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad vienas iš bendravimo ypatumų, pasireiškiančių tarp mamos ir vaiko iš nepilnų šeimų – nuoširdūs ir atviri santykiai. Statistiškai reikšmingai daugiau vaikų, gyvenančių tik su mamomis, teigia, kad mama, turėdama sunkumų taip pat bendrauja su vaiku atvirai. Teiginių rezultatai pateikiami 1 lentelėje.

1 lentelė. Vaikų atsakymų pasiskirstymai apie vaikų ir mamų bendravimą

Teiginys	Vaikų, augančių be tėvo, grupė		Vaikų, augančių su tėvu, grupė		P reikšmė
	Sutiku	Nesutinku	Sutinku	Nesutinku	
1. Mamai esu svarbus.	100 %	0 %	100 %	0 %	-
2.Mama mane supranta.	100 %	0 %	76,7 %	23,3 %	0,005*
3. Mama domisi mano reikalais.	100 %	0 %	83,3 %	16,7 %	0,020*
4.Mama pasitiki manimi.	100 %	0 %	76,7 %	23,3 %	0,005*
5.Mama paguodžia ir padeda, kai jaučiuosi nelaimingas ar turiu sunkumų.	96,7 %	3,3 %	70 %	30 %	0,006*
6.Mama moka išklaudyti.	96,7 %	3,3 %	66,7 %	33,3 %	0,003*
7. Jei pakliūčiau į bėdą, galėčiau atvirai pasisakyti mamai.	100 %	0 %	70 %	30 %	0,001*
8.Mama atvirai pasikalba su manimi, kai pati turi sunkumų ar jaučiasi nelaiminga.	100 %	0 %	46,7 %	53,3 %	0,000*

*Statistiškai reikšmingas skirtumas, nes $p < 0,05$.

Vaikų ir mamų praleidžiamas kartu laikas. Vaikų ir mamų praleidžiamas kartu laikas buvo lyginamas pagal mamų anketų atsakymus. Rezultatai leidžia teigti, kad vaikai iš pilnų šeimų paprastą darbo dieną su mamomis praleidžia statistiškai reikšmingai daugiau laiko (vidutiniškai 3,6 valandas per dieną) nei vaikai iš nepilnų šeimų (vidutiniškai 2,6 valandas per darbo dieną). Gautas statistiškai reikšmingas skirtumas tarp vidurkių, esant dispersijų lygybei ($p = 0,000$ ir $p < 0,05$). Savaitgaliais praleidžiamas kartu laikas tarp grupių statistiškai reikšmingai nesiskiria. Vaikai iš nepilnų šeimų su mamomis vidutiniškai praleidžia 8,8 valandas per dieną, o vaikai iš pilnų šeimų – 8,9 valandas. Mamos įvardino ir dažniausią veiklos kartu su vaiku formą. Kokybinė analizė pateikiama 2 lentelėje.

2 lentelė. Dažniausiai kartu mamų ir vaikų atliekamų veiklų kokybinė analizė

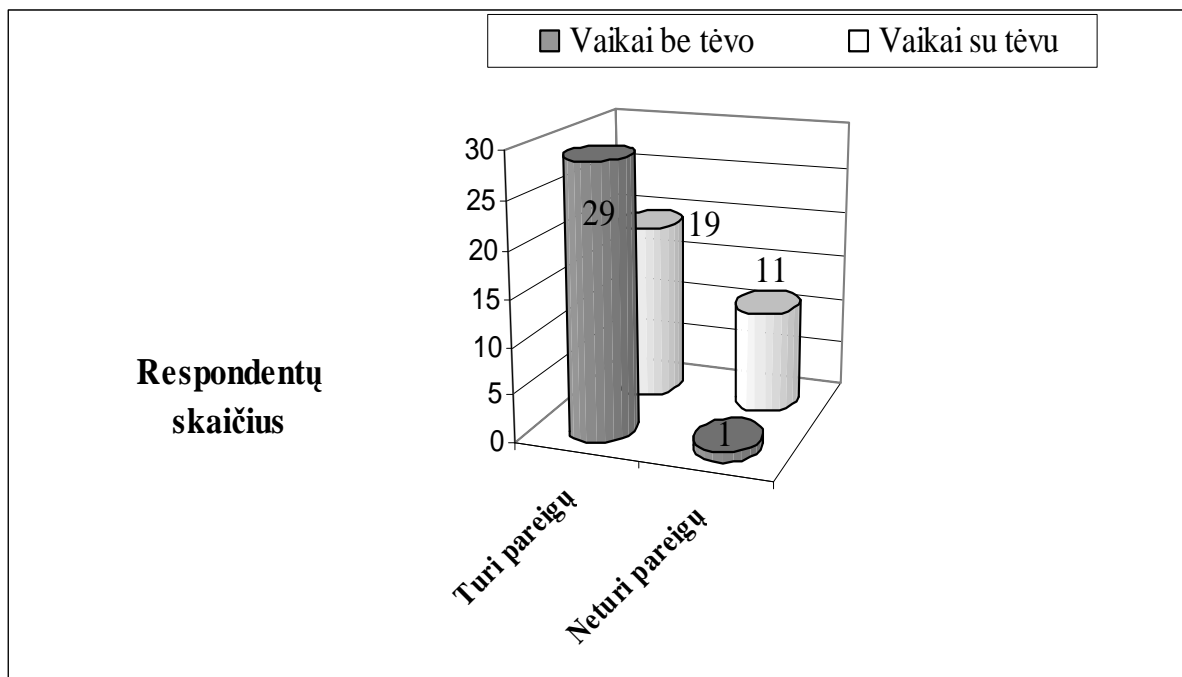
Grupė	Dažniausios veiklos formos*
Vaikai, augantys be tėvo	Kalbamės, diskutuojame, sprendžiame kartu problemas, dalinamės dienos įspūdžiais (25), kartu važiuojame į parduotuvę (20), einame pasivaikščioti (15), žiūrime kartu televizorių (10), kartu ruošiame pamokas (8), , kartu darome valgyti (8), žaidžiame (5), keliaujame (4).
Vaikai, augantys su tėvu	Kartu važiuojame į parduotuvę (23), kartu ruošiame pamokas (17), kalbamės, diskutuojame, sprendžiame kartu problemas, dalinamės dienos įspūdžiais (14), einame pasivaikščioti (8), kartu darome valgyti (2), kartu sportuojame (1).

* Skliausteliuose pateikiamas respondentų, pateikusių atsakymą, skaičius.

Apskritai mamų atsakymai apie bendrą su vaiku veiklą nėra gausūs. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad daugiausia mamų, auginančių vaikus pilnose šeimose, eina su vaikais į parduotuves. Tuo tarpu mamos, auginančios vaikus nepilnose šeimose, daugiausia laiko su vaiku praleidžia kalbėdamos, apie ką nors diskutuodamos, sprendamos kartu sunkumus ir pan. Kadangi pastarasis bendravimo su vaiku aspektas yra ypač svarbus atsparumo požymis, atsakymų „kalbuosi su vaiku“ ir „nesikalbu su vaiku“ (mamos, nepaminėjusios šio aspekto) pasiskirstymas palyginamas tarp tyrimo grupių. Gautas statistiškai reikšmingas skirtumas ($\chi^2 = 8,864$, $p = 0,003$, $p < 0,05$) leidžia teigti, kad nors mamos, auginančios vaiką vienos, paprastą dieną praleidžia statistiškai reikšmingai mažiau laiko su vaiku nei mamos, auginančios vaiką pilnoje šeimoje, bet viena dažniausių veiklos formų kartu su vaiku pirmoje grupėje yra aktyvus bendravimas.

Vaikų pareigos namuose. Vaikų pareigos namuose remiantis mamų anketų atsakymais buvo analizuojamos kokybiškai. Remiantis kokybine atsakymų analize, galima numanyti, kad vaikų pareigos labiau priklauso nuo jų amžiaus nei nuo jų šeimos sudėties. Dažniausios vaikų pareigos yra *išnešti šiukšles, tvarkyti savo kambarį, siurbti kilimus, valyti dulkes, laistyti gėles, rūpintis naminiu gyvūnu, gerai mokyti*. Kokybinė atsakymų analizė pateikiama 4 priede.

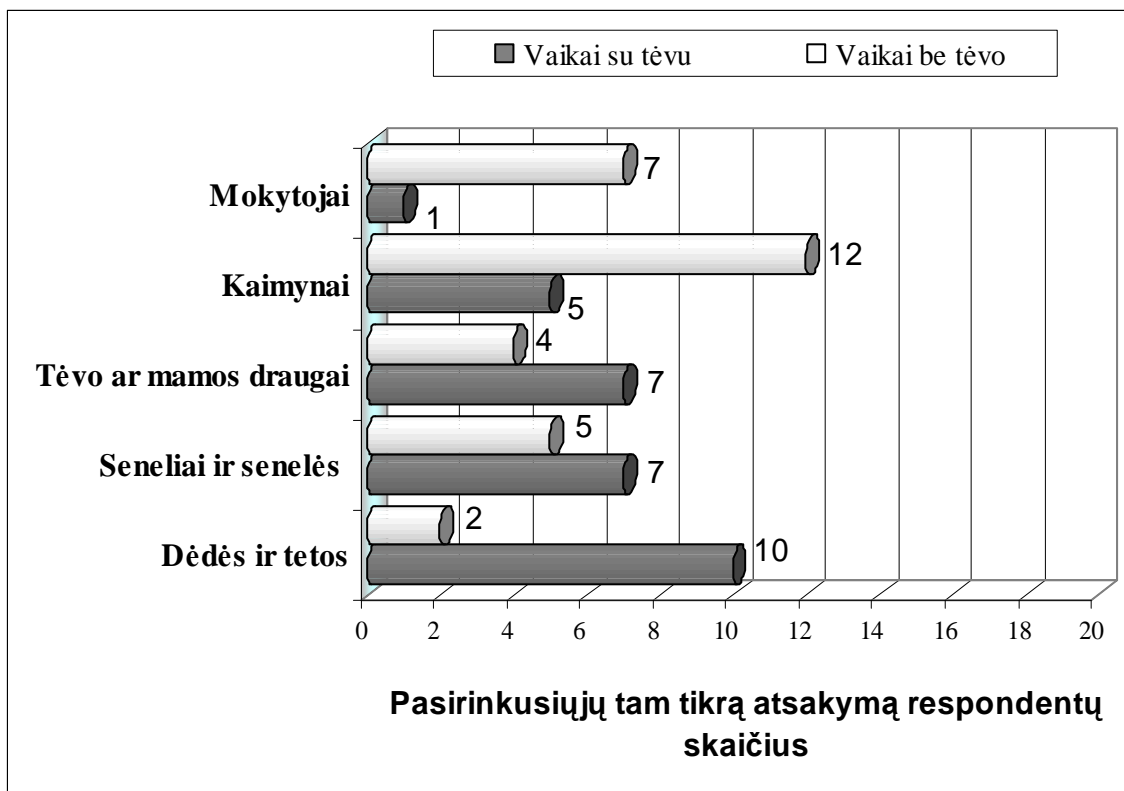
Taip pat buvo nustatytas statistiškai reikšmingas teigiamų (turi pareigų namuose) ir neigiamų (neturi pareigų namuose) atsakymų pasiskirstymas tarp abiejų tyrimo grupių ($\chi^2 = 10,417$, $p = 0,001$, $p < 0,05$), kuris leidžia teigti, jog daugiau vaikų, turinčių namuose pareigų, auga be tėvo. Atsakymų pasiskirstymas pavaizduotas 1 grafike.

1 grafikas. Vaikų grupių palyginimas pagal pareigų turėjimą namuose

Remiantis tyrimo rezultatais galima tvirtinti, kad mamos, auginančios vaikus nepilnose šeimose, suteikia statistiškai reikšmingai daugiau pareigų vaikams nei mamos, auginančios vaikus pilnose šeimose.

Vaikų kiti reikšmingi suaugę. Lyginant galimas penkias pozicijas – *dėdė ar teta, senelis ar senelė, mamos ar tėvo draugai, kaimynai bei mokytojas* – tarp dviejų tyrimo grupių gauti statistiškai reikšmingi skirtumai ($\chi^2 = 13,867$, $p = 0,008$, $p < 0,05$). Vaikų, augančių be tėvo, grupėje dažniausiai paminėti reikšmingi suaugę yra kaimynai, o vaikų iš pilnų šeimų grupėje – dėdė ar teta. Jei iš 30 vaikų, užaugusių be tėvo, 7 savo reikšmingu suaugusiuoju įvardino mokytoją, tai vaikų iš pilnų šeimų tarpe tokių buvo tik 1. Jei vaikams iš pilnų šeimų antroje ir trečioje vietoje pagal reikšmingumą yra tėvų draugai ir seneliai, tai vaikams, užaugusiems be tėvo, antroje vietoje yra mokytojai, o trečioje – seneliai ir senelės. Galimų atsakymų pasiskirstymas tarp grupių pateikiamas 2 grafike.

2 grafikas. Vaikų reikšmingų suaugusiųjų pasiskirstymas tarp grupių

2. Vaikų savęs vertinimas

Vaikų savęs vertinimo ypatumai šio darbo tyrime buvo vertinami remiantis *Rosenberg Savęs vertinimo skalės* rezultatais. Palyginus dešimties teiginių atsakymų pasiskirstymą tarp dviejų tyrimo grupių, statistiškai reikšmingi skirtumai gauti tarp keturių teiginių atsakymų ir tarp visų teiginių balų sumos vidurkių. Su teiginiu „*Aš esu savimi patenkintas*“ sutiko 93,3 % vaikų, augančių be tėvo, ir 66,7 % vaikų, augančių su tėvu. Gautas statistiškai reikšmingas skirtumas ($\chi^2 = 6,667$, $p = 0,01$, $p < 0,05$) leidžia teigti, kad daugiau savimi patenkintų vaikų yra vaikų, užaugusių be tėvo, grupėje. Teiginį „*Kartais galvoju, kad esu niekam tikęs*“ kaip netinkamą sau pasirinko visi vaikai, užaugę be tėvo, ir 63,3 % vaikų iš pilnų šeimų. Gautas statistiškai reikšmingas skirtumas ($\chi^2 = 13,469$, $p = 0,000$, $p < 0,05$). Tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad daugiau vaikų, kartais manančių, jog jie esą niekam tikę, yra iš pilnų šeimų. Su teiginiu „*Kartais jaučiuosi nieko vertas*“ nesutiko 86,7 % vaikų, augančių be tėvo, ir 63,3 % vaikų, augančių pilnose šeimose. Gautas statistiškai reikšmingas skirtumas ($\chi^2 = 4,356$, $p = 0,037$, $p < 0,05$) leidžia teigti, kad daugiau besijaučiančių nieko vertais vaikų yra užaugusių su abiem biologiniais tėvais. Su teiginiu „*Apskritai esu linkęs jaustis nevykėliu*“ sutiko 10 % vaikų, augančių be tėvo, ir 33,3 % vaikų, augančių su

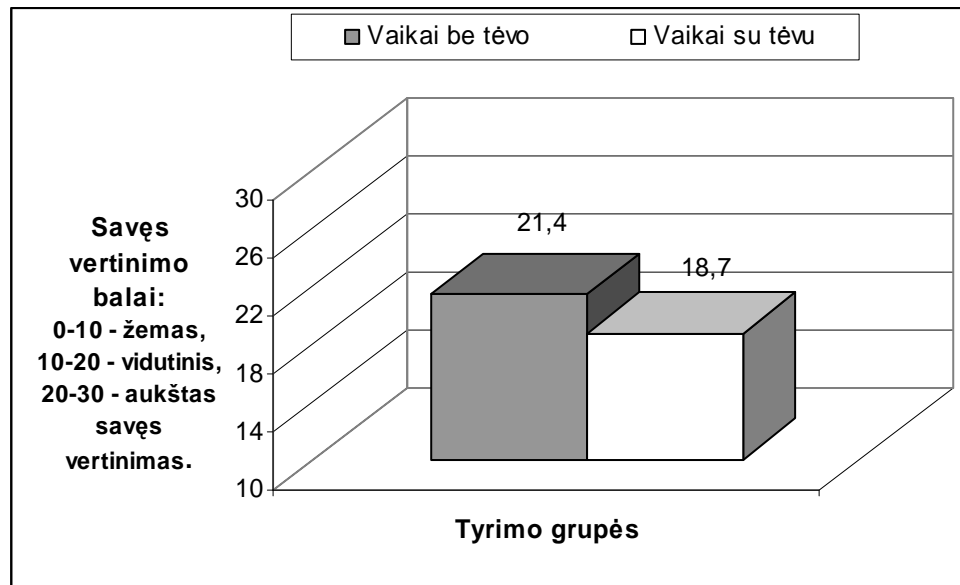
tėvu. Gautas statistiškai reikšmingas skirtumas ($\chi^2 = 4,812$, $p = 0,028$, $p < 0,05$) leidžia teigti, kad daugiau vaikų, kuriems būdinga jaustis nevykėliais, yra užaugę pilnose šeimose. Susumavus visų teiginių balus ir palyginus dviejų tyrimo grupių vidurkius, kai abi dispersijos lygios, gautas statistiškai reikšmingas skirtumas. Tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad vaikų, augančių be tėvo, savęs vertinimas yra statistiškai reikšmingai aukštesnis nei vaikų, augančių su tėvu. Kiekvieno teiginio atsakymų pasiskirstymų palyginimas tarp abiejų tyrimo grupių pateikiamas 3 lentelėje.

3 lentelė. Savęs vertinimo skalės rezultatai

Teiginys	Vaikų, augančių be tėvo, grupė		Vaikų, augančių su tėvu, grupė		P reikšmė
	Sutinku	Nesutinku	Sutinku	Nesutinku	
1. Esu patenkintas savimi	93,3 %	6,7 %	66,7 %	33,3 %	0,010*
2. Kartais galvoju, kad esu niekam tikęs	0 %	100 %	36,7 %	63,3 %	0,000*
3. Manau, kad turiu gerų savybių	80 %	20 %	83,3 %	16,7 %	0,739
4. Galiu daryti daugelį darbų taip pat gerai, kaip kiti žmonės	83,3 %	16,7 %	83,3 %	16,7 %	1,000
5. Manau, kad neturiu kuo didžiuotis	6,7 %	93,3 %	23,3 %	76,7 %	0,710
6. Kartais jaučiuosi nieko vertas	13,3 %	86,7 %	36,7 %	63,3 %	0,037*
7. Manau, kad esu neprastesnė asmenybė nei kiti	93,3 %	6,7 %	76,7 %	23,3 %	0,710
8. Norėčiau turėti daugiau savigarbos	23,3 %	76,7 %	56,7 %	73,3 %	0,760
9. Apskritai esu linkęs jaustis nevykėliu	10 %	90 %	33,3 %	66,7 %	0,028*
10. Savo elgesį vertinu teigiamai	93,3 %	6,7 %	90 %	10 %	0,640

* Statistiškai reikšmingas skirtumas, nes $p < 0,05$.

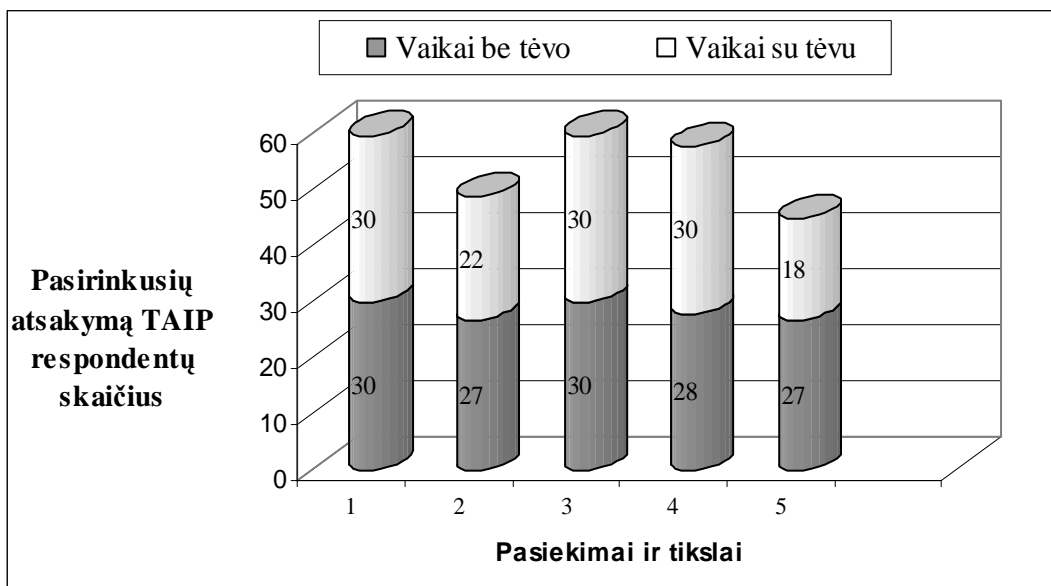
Pagal skalės savęs vertinimo suskirstymą į žemą, vidutinį ir aukštą, vaikų, augančių be tėvo, rezultatų vidurkis patenka į aukšto savęs vertinimo intervalą, vaikų iš pilnų šeimų savęs vertinimas – vidutinis. Šie rezultatai pateikiami 3 grafike.

3 grafikas. Vaikų savęs vertinimo vidurkių palyginimas

Vaikų tikslai. Tyrimo dalyviams anketoje buvo pateikti 5 teiginiai apie konkrečius tikslus. Visi respondentai teigiamai atsakė į du teiginius: „Aš norėčiau ateityje sukurti savo šeimą, kuri būtų laiminga“, „Aš noriu daug mokytis ir pasiekti gerų rezultatų“. Pastarieji rezultatai leidžia teigti, kad nepriklausomai nuo šeimos sudėties, vaikams būdingas noras dabartyje mokantis siekti gerų rezultatų, ateityje turėti savo laimingą šeimą. Statistiškai reikšmingo skirtumo tarp rezultatų pasiskirstymo nerasta klausiant apie aukštojo išsilavinimo įgijimo svarbą ateityje ($\chi^2 = 2,783$, $p = 0,095$, $p > 0,05$). Rezultatai parodo, kad tiek vaikams, augantiems be tėvo, tiek vaikams, augantiems su tėvu, būdingas siekis įgyti aukštąjį išsilavinimą. Į teiginį „Dirbdamas ateityje noriu pasiekti gerų rezultatų“ teigiamai atsakė 93,3 % vaikų, augančių be tėvo, ir 100 % vaikų iš pilnų šeimų. Atsakymų pasiskirstymas statistiškai reikšmingai nesiskiria ($\chi^2 = 2,069$, $p = 0,150$, $p > 0,05$). Galima teigti, kad noras sėkmingai dirbti ateityje susijęs su vaikų šeimos sudėtimi. Teiginys „Dirbdamas ateityje norėčiau padėti kitiems“ dviejų tyrimo grupių buvo įvertintas statistiškai reikšmingu skirtumu ($\chi^2 = 7,2$, $p = 0,007$, $p < 0,05$). Rezultatai leidžia teigti, kad vaikams iš nepilnų šeimų labiau būdingas noras padėti kitiems ateityje.

Kiekvieno teiginio atsakymų pasiskirstymas patiekiamas 4 grafike, kur 1 reiškia *mokymosi sėkmę dabar*, 2 – *tikslą įgyti aukštąjį išsilavinimą*, 3 – *ateityje turėti laimingą šeimą*, 4 - *ateityje dirbant pasiekti gerų rezultatų*, 5 – *galimybę ateityje padėti kitiems*.

4 grafikas. Vaikų teigiamų atsakymų palyginimas į teiginius, atspindinčius vaikų tikslus. (1 - mokymosi sėkmė, 2 – tikslas įgyti aukštąjį išsilavinimą, 3 – laiminga šeima ateityje, 4 – geri rezultatai dirbant ateityje, 5 – galimybė ateityje padėti kitiems)

3. Vaikų elgesio galių ir sunkumų įvertinimas

Vaikų elgesio galios ir sunkumai buvo įvertinti R Goodman sudarytu *Galių ir sunkumų klausimynu*. Palyginus abiejų tyrimo grupių vidurkius statistiškai reikšmingas skirtumas gautas vienoje iš penkių skalių. Socialaus elgesio skalės įverčių vidurkis vaikų, augančių be tėvo, grupėje lygus 8,43, o vaikų grupėje iš pilnų šeimų - 7,13. Esant lygioms grupių dispersijoms gautas statistiškai reikšmingas skirtumas, kai $p < 0,05$. Galima teigti, kad vaikų, augančių be tėvo, *socialus elgesys* yra statistiškai reikšmingai labiau išreikštas nei vaikų, augančių su tėvu. Svarbu atkreipti dėmesį, kad abiejų grupių rezultatus galima priskirti Socialaus elgesio skalės normos atvejams. Elgesio problemų, hiperaktyvumo, emocinių simptomų, problemų su bendraamžiais skalių įverčių vidurkiai tarp vaikų, augančių be tėvo, ir vaikų, augančių pilnose šeimose, statistiškai reikšmingai nesiskiria. Pastarųjų skalių įverčių vidurkius taip pat galima priskirti normos atvejams. Tačiau galima pastebėti tendencingai didesnius elgesio sunkumų skalių įverčių vidurkius vaikų, augančių be tėvo, grupėje. Būtina atkreipti dėmesį į šiuos rezultatus, nes tai reiškia didesnius elgesio sunkumus, nors ir neperžengiančius normos intervalo. Bendrų sunkumų įverčių vidurkiai tarp dviejų tyrimo grupių statistiškai reikšmingai nesiskiria ir patenka į normos intervalą. Vis dėlto vaikų, augančių be tėvo, bendras sunkumų įverčių vidurkis yra didesnis. Visų skalių rezultatai pateikiami 4 lentelėje.

4 lentelė. Galių ir sunkumų klausimyno vaikų versijų skalių įverčiai

Skalė	Vaikų, augančių be tėvo, grupė		Vaikų, augančių su tėvu, grupė		P reikšmė
	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	
Socialus elgesys	8,43	1,14	7,13	1,07	0,000*
Elgesio problemos	1,67	1,09	1,4	0,97	0,321
Hiperaktyvumas	3,3	1,56	3,07	1,74	0,586
Emociniai simptomai	3,1	1,49	2,97	1,38	0,721
Problemos su bendraamžiais	1,97	1,22	1,87	0,97	0,727
Bendras sunkumų įvertis	10,03	3,07	9,3	2,65	0,326

* Statistiškai reikšmingas skirtumas, nes $p < 0,05$.

Augančių be tėvo vaikų grupės SDQ skalių įverčių vidurkiai buvo palyginti su SDQ Lietuvos standartizacinės imties neklinikinės grupės skalių vidurkių įverčiais. Duomenys tyrimo tikslais gauti iš SDQ standartizacijos tyrimo bendraautorės VU psichologės S. Girdzijauskienės. Šie duomenys taip pat skelbiami straipsnyje (Gintilienė ir kt., 2004). Nustatyta, kad *Socialaus elgesio skalės* įverčių vidurkiai tarp šių grupių skiriasi statistiškai reikšmingai ($p = 0,000$, $p < 0,05$). Vaikai, augantys be tėvo, pagal klausimyno atsakymus demonstruoja labiau išreikštą socialų elgesį (šios grupės įverčių vidurkis lygus 8,43) nei standartizacijos imties neklinikinė grupė (pastarosios grupės įverčių vidurkis lygus 6,9). Šie rezultatai patvirtina ankstesnius šio tyrimo rezultatus ir leidžia teigti, kad *augančių be tėvo vaikų elgesio galia galima laikyti jų socialų elgesį*. Statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta lyginant *Hiperaktyvumo*, *Emocinių simptomų*, *Problemų su bendraamžiais* skalių įverčių vidurkius tarp grupių. *Hiperaktyvumo skalės* įverčių vidurkiai labai panašūs: šio tyrimo grupės - 3,3, standartizacinės imties neklinikinės grupės - 3,4. Svarbu atkreipti dėmesį, kad *Emocinių simptomų skalės* šio tyrimo grupės įverčių vidurkis didesnis (3,1) nei standartizacinės imties neklinikinės grupės vidurkis (2,6). Rezultatai, gauti palyginus dvi šio tyrimo grupes (augančių be tėvo vaikų ir vaikų, augančių pilnose šeimose) atspindi tą pačią tendenciją. Taigi, vaikams, augantiems tik su biologine mama, labiau būdingi emociniai simptomai. Palyginus *Elgesio problemų skalės* įverčių vidurkius gauti statistiškai reikšmingi rezultatai ($p = 0,000$, $p < 0,05$). Augančių be tėvo vaikų įverčių vidurkis (1,67) statistiškai reikšmingai mažesnis nei standartizacinės imties neklinikinės grupės skalės įverčių vidurkis (2,8). Tai galėjo įvykti dėl socialinio pageidaujamos efekto (vaikai norėjo save pateikti kaip geresnius), tačiau šio tyrimo vaikų iš pilnų šeimų grupė pateikė dar mažesnę skalės įverčių vidurkį (1,4). Galima daryti prielaidą,

kad sudarytos tyrimo grupės nepasižymi tokiais reprezentacinėmis savybėmis kaip SDQ standartizacinė imtis. Panašios tendencijos stebimos ir *Problemų su bendraamžiais skalės* rezultatuose. Vaikų, augančių be tėvo, pastarosios skalės įverčių vidurkis lygus 1,97, reprezentacinės imties neklinikinės grupės - 2,2. Palyginus bendrą sunkumų įvertį statistiškai reikšmingo skirtumo tarp šių grupių nenustatyta. Šio tyrimo grupės įverčių vidurkis lygus 10,3, standartizacinės imties neklinikinės grupės - 11,0. Apibendrinus vaikų, augančių be tėvo, ir neklinikinės grupės vaikų SDQ skalių palyginimą, galima teigti, kad pirmosios grupės vaikų elgesio galios susitelkia jų socialaus elgesio pasireiškiame. Kitų skalių rezultatus interpretuoti reikia labai atsargiai dėl galimų šalutinių kintamųjų įtakos.

Nustačius *Poveikio skalės* įverčių pasiskirstymą tarp augančių be tėvo vaikų ir augančių pilnose šeimose vaikų grupių, gauti statistiškai nereikšmingi skirtumai ($\chi^2 = 0,310$, $p = 0,857$, $p > 0,05$). Poveikio skalės įvertis „0“ priskiriamas normos atvejams, įverčiai „1“ ir „2“ priskiriami ribos atvejams (Gintilienė ir kt., 2004). Šios skalės rezultatai pateikiami 5 lentelėje.

5 lentelė. Galių ir sunkumų klausimyno vaikų versijų poveikio skalės įverčių pasiskirstymas tarp tyrimo grupių

Įverčiai	Vaikų, augančių be tėvo, grupė			Vaikų, augančių su tėvu, grupė			P reikšmė
	0	1	2	0	1	2	
Poveikio skalė	50 %	36,6 %	13,3 %	43,3 %	43,3 %	13,3 %	0,857*

* Statistiškai reikšmingas skirtumas, kai $p < 0,05$.

Atsparumo požymiai vaiko elgesyje ir kasdienėje veikloje. Visi tyrimo dalyviai vaikai užpildė *Atsparumo teiginių rinkinį*, sudarytą Tarptautinio atsparumo projekto organizatorių. Tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad visi tyrime dalyvavę vaikai be išimties žino žmogų, besąlygiškai jį mylintį. Teiginį „Aš turiu suaugusį žmogų ne savo namuose, su kuriuo galiu pasidalinti savo jausmais ir problemomis“ teigiamai įvertino 93,3 % vaikų, augančių be tėvo ir 66,7 % vaikų, augančių su tėvu. Gautas statistiškai reikšmingas skirtumas ($\chi^2 = 6,667$, $p = 0,010$, $p < 0,05$) leidžia teigti, kad daugiau vaikų, turinčių reikšmingų suaugusių už šeimos ribų, yra užaugusių be tėvo. Atsakymų į teiginį „Mane giria, kai aš darau ką nors savarankiškai“ pasiskirstymas tarp grupių statistiškai reikšmingai nesiskiria. Statistiškai reikšmingų skirtumų nerasta tarp atsakymų pasiskirstymo ir į šiuos teiginius: „Tikiu, kad viskas bus gerai“, „Tikiu, kad yra Dievas“, „Man patinka išbandyti naujus dalykus“, „Kai aš ką nors darau, noriu padaryti kaip galima geriau“, „Aš patinku pats sau“, „Galiu susikaupti ir dėmesingai atlikti užduotis“, „Turiu jūmoro jausmą“. Į pastaruosius teiginius daugiau nei po 50 procentų vaikų iš kiekvienos grupės atsakė „Taip“. Teiginį

„Aš žinau žmogų, į kurią norėčiau būti panašus“ kaip sau tinkantį pasirinko 90 % vaikų, augančių be tėvo, ir 53,3 % vaikų iš pilnų šeimų. Gautas statistiškai reikšmingas skirtumas ($\chi^2 = 9,932$, $p = 0,002$, $p < 0,05$). Rezultatai leidžia teigti, kad vaikams, augantiems be tėvo, labiau būdinga turėti tam tikrų autoritetų ar kitų žmonių, į kuriuos jie norėtų būti panašūs, nei vaikams, augantiems pilnoje šeimoje. Vaikams, augantiems be tėvo, yra labiau būdingas noras patikti kitiems žmonėms, nei vaikams, augantiems su tėvu. Gautas statistiškai reikšmingas skirtumas tai patvirtina ($\chi^2 = 9,017$, $p = 0,003$, $p < 0,05$). Į teiginį „Jaučiu, kad nuo to, ką aš darau, daug priklauso“ teigiamai atsakė statistiškai reikšmingai daugiau vaikų, augančių be tėvo ($\chi^2 = 7,954$, $p = 0,005$, $p < 0,05$). Vaikams, augantiems be tėvo, labiau būdinga planuoti savo veiklą, darbus, nei vaikams, augantiems su tėvu. Gautas statistiškai reikšmingas skirtumas ($\chi^2 = 7,954$, $p = 0,005$, $p < 0,05$). Rezultatai pateikiami 6 lentelėje.

6 lentelė. Atsparumo teiginių rinkinio atsakymų pasiskirstymo tarp grupių palyginimas

Teiginys	Vaikų, augančių be tėvo, grupė		Vaikų, augančių su tėvu, grupė		P reikšmė
	Taip	Ne	Taip	Ne	
1. Aš žinau žmogų, kuris mane labai myli.	100 %	0 %	100 %	0 %	-
2. Aš turiu suaugusį žmogų ne savo namuose, su kuriuo galiu pasidalinti savo jausmais ir problemomis.	93,3 %	6,7 %	66,7 %	33,3 %	0,010*
3. Mane giria, kai aš darau ką nors savarankiškai.	90 %	10 %	86,7 %	13,3 %	0,688
4. Mano šeima visada man padės, kai man reikės.	90 %	10 %	63,3 %	36,7 %	0,015*
5. Aš žinau žmogų, į kurią norėčiau būti panašus.	90%	10 %	53,3 %	46,7 %	0,002*
6. Tikiu, kad viskas bus gerai.	90 %	10 %	76,7 %	23,3 %	0,166
7. Man patinka daryti ką nors, kad patikčiau kitiems žmonėms.	96,7 %	3,3 %	66,7 %	33,3 %	0,003*
8. Tikiu, kad yra Dievas.	60 %	40 %	56,7 %	43,3 %	0,793
9. Man patinka išbandyti naujus dalykus.	90 %	10 %	76,6 %	23,3 %	0,166
10. Kai aš ką nors darau, noriu padaryti kaip galima geriau.	86,7 %	13,3 %	76,6 %	23,3 %	0,317
11. Jaučiu, kad nuo to, ką aš darau, daug priklauso.	93,3 %	6,7 %	63,3 %	36,7 %	0,005*
12. Aš patinku pats sau.	93,3 %	6,7 %	76,7 %	23,3 %	0,071
13. Galiu susikaupti ir dėmesingai atlikti užduotis.	93,3 %	6,7 %	83,3 %	16,7 %	0,228
14. Turiu jumoro jausmą.	93,3 %	6,7 %	86,7 %	13,3 %	0,389
15. Aš planuoju, ką turiu daryti.	93,3 %	6,7 %	63,3 %	36,7 %	0,005*

* Statistiškai reikšmingas skirtumas, nes $p < 0,05$.

Susumavus *Atsparumo teiginių rinkinio* teigiamų atsakymų skaičių ir apskaičiavus kiekvienos grupės vidurkį gauti skirtumai. Vaikai, augantys be tėvo, iš 15 teiginių teigiamai atsakė vidutiniškai į 13 teiginių, o vaikai su tėvu – į vidutiniškai 11 teiginių. Žinoma, apie vaikų atsparumo dydį iš šių skaičių spręsti negalime. Tačiau galima teigti, kad vaikų, augančių be tėvo, elgesyje ar veikloje, pasireiškia daugiau atsparumą apibūdinančių požymių nei vaikų, augančių pilnose šeimose.

Vaikų interesai. Lyginant vaikų interesus tarp dviejų tyrimo grupių, buvo atlikta kokybinė atsakymų analizė. Duomenys pateikiami 7 lentelėje.

7 lentelė. Vaikų interesų kokybinė analizė

Grupė	Interesų sritys*
Vaikai, augantys be tėvo	Knygų skaitymas (15), buvimas su draugais (12), papildomas užsienio kalbos mokymasis (11), dailės mokyklos lankymas (10), muzikos mokyklos lankymas (8), mezgimas (8), sporto būrelių lankymas (8), šokių būrelio lankymas (5), nėrimas (5), žaidimas kompiuteriu (5), muzikavimas su draugais (2), pašto ženklų kolekcionavimas (2), jaunųjų žurnalistų klubo lankymas (2), muzikos kompaktų kolekcionavimas (2), dalyvavimas savanoriškoje veikloje bendraujant su senelių namais (1), tapymas gamtoje (1), juostų pynimas (1), juostų audimas (1), kulinarinio būrelio lankymas (1).
Vaikai, augantys su tėvu	Buvimas su draugais (20), žaidimas kompiuteriu (13), muzikos mokyklos lankymas (10), sporto būrelių lankymas (10), dailės mokyklos lankymas (8), papildomas užsienio kalbos mokymasis (8), šokių būrelio lankymas (5), kompiuterinių žaidimų kolekcionavimas (1), butelių su laivais viduje kolekcionavimas (1), boulingas (1), jaunųjų manekenių klubo lankymas (1).

*Skliausteliuose pateikiamas respondentų, pateikusių atsakymų, skaičius.

Galima būtų pastebėti, kad vaikai, augantys be tėvo, įvardino daugiau skirtingų interesų sričių (19) nei vaikai iš pilnų šeimų (11). Pastariesiems labiau būdingos veiklos, nukreiptos į laisvalaikį, į malonumus. Vaikų, augančių be tėvo, įvardintos veiklos labiau susijusios su mokymosi ne tik mokykloje, bet ir už jos ribų, su įvairių kompetencijų įgijimu ir įvairiapusiu savęs lavinimu.

REZULTATŲ APTARIMAS

Artimiausia vaiko aplinka, galinti formuoti jo atsparumą, yra vaiko šeima (Meyer - Probst, Reis, 2000). Nustačius vaikų šeimų socialinius – psichologinius ypatumus rasta pakankamai daug statistiškai reikšmingų skirtumų tarp dviejų tyrimo grupių šeimų: augančių be tėvo vaikų ir vaikų, augančių pilnose šeimose. Išryškėjo svarbus rizikos veiksnys, galintis padidinti vaikų, augančių be tėvo, ir taip pakankamai nepalankias raidos sąlygas ir mažinantis vaikų atsparumą. Tai menki materialiniai šeimos resursai. Mamos, auginančios vaikus vienos, disponuoja mažesniu pinigų kiekiu per mėnesį vienam šeimos nariui (nuo 100 iki 350 litų) nei mamos, auginančios vaikus pilnoje šeimoje (300 iki 800 litų). Tai dažna gyvenimo situacija, tačiau ir psichologai yra atkreipę į tai dėmesį, tvirtindami, kad prasta šeimos materialinė padėtis sąlygoja sunkesnes gyvenimo sąlygas (Dunn, 2004). Tokie rezultatai patvirtina, kad vaikų, augančių be tėvo, grupė tinkama nagrinėti vaikų atsparumo ypatumus.

Atsparumo konstrukto samprata visuomet apima dvi dimensijas: nepalankias sąlygas ir sugebėjimą teigiamai prisitaikyti. Kokie gi teigiamo prisitaikymo požymiai, palaikantys ir didinantys vaikų atsparumą, išryškėjo nustačius vaikų, augančių be tėvo, šeimų socialinius – psichologinius ypatumus? Svarbu atkreipti dėmesį, kad dauguma šios grupės vaikų (21 vaikas iš 30) yra vieninteliai vaikai šeimoje. Tuo tarpu dauguma vaikų (20 vaikų iš 30), augančių pilnose šeimose, turi brolių ar seses. Vadinasi, sulaukti daugiau dėmesio iš mamos didesnę galimybę turi pirmosios grupės vaikai. Tačiau dėmesys negarantuoja atsparumo. Tyrime gauti rezultatai padeda tiksliau įvardinti mamų ir vaikų bendravimo ypatumus. Remiantis vaikų anketų atsakymais (žr. 1 lentelę), galima teigti, kad augančių be tėvo vaikų mamos labiau nei mamos iš pilnų šeimų užtikrina vaikams saugumo šeimoje jausmą, šiltus emocinius santykius, pasitikėjimu pagrįstą bendravimą. Tokių veiksmų pasekmė – saugus prierašumas su mama (Werner, 1997). Šiuos šeimos ypatumus galima laikyti vaikų atsparumo formavimosi pagrindu. Ypatingai svarbus veiksnys, formuojantis vaikų atsparumą, ir statistiškai reikšmingu skirtumu, t.y. dažniau, pasireiškęs vaikų, augančių be tėvo, šeimose yra atviras bendradarbiavimas tarp vaiko ir mamos. Visi šios grupės vaikai teigė, kad „mama atvirai pasikalba su manimi, kai pati turi sunkumų ar jaučiasi nelaiminga“ (47 % vaikų, augančių pilnose šeimose, sutiko su šiuo teiginiu). Toks atviras mamos šnekėjimas su vaiku apie jos sunkumus demonstruoja vaikui elgesio modelį, kai asmuo atvirai sau ir artimam žmogui gali įvardinti nesėkmes, vadinasi jas priimti kaip realiai egzistuojančias, tikėti savo gebėjimu jas įveikti. Tai pirmas žingsnis į atsparumą sunkesnėje situacijoje (Rutter, 1987). Mamos pasisakymas apie sunkumus vaikui demonstruoja ir konstruktyvų pagalbos ieškojimo būdą. Tokio elgesio stebėjimas taip pat didina vaikų atsparumą (Loesel, Bender, 1996). Svarbu išdrįsti kažkam apie tai pasakyti.

Atsparumas ypač siejamas su efektyviais problemų sprendimo įgūdžiais (Werner, 1997; Loesel, Bender, 1996). Labai tikėtina, kad vaikas, suprantantis, kad jis neprivalo kentėti vienas, žinantis, kad jis visada gali sulaukti pagalbos iš jam artimų žmonių, bus labiau atsparesnis. Kadangi daugiau vaikų (90 %), augančių be tėvo, lyginant juos su vaikais iš pilnų šeimų (63,3 %), statistiškai reikšmingu skirtumu yra įsitikinę, jog šeima jiems padės, kai reikės, galima teigti, kad jie dėl šio atsparumo požymio yra atsparesni. Žinojimas apie tai didina vilties ir optimizmo jausmą, neatsiejamą nuo atsparumo. Tuo pačiu vaikas labiau tikės savo elgesio efektyvumu, jis supras, kad nuo jo elgesio daug kas priklauso. Tai, kad mamos, auginančios vaikus vienos, atvirai kalba su vaikais, suteikia vaikams ir reikšmingumo jausmą (Petri, 1999). Galima manyti, kad mamos, gyvenančios santuokoje, atvirai apie savo sunkumus kalba su vaikų tėvais. Tačiau tokiu būdu vaikas gali būti ne tik atitolinamas nuo realybės, bet ir ignoruojamas, kai mamai reikia pagalbos. Tokios aplinkybės nesudaro sąlygų formuoti vaikų atsparumui, užkerta kelia vaikų empatijos ugdymuisi, kas taip pat svarbu vaikų atsparumo formavimosi procese (Hipke ir kt., 2002). Tiek aktyvus problemų sprendimo būdų ieškojimas, tiek vilties jausmas, tiek tikėjimas savo elgesio veiksmingumu, tiek savęs kaip reikšmingo suvokimas formuoja vaikų atsparumą ir jį didina. Todėl galima teigti, kad mamos, auginančios vaikus vienos, suteikia daugiau atsparumo formavimosi galimybių savo vaikams nei mamos, auginančios vaikus pilnose šeimose. Seka loginė išvada, kad tokių mamų vaikai gali būti labiau atsparesni už savo bendraamžius iš pilnų šeimų. Nuoširdaus bendravimo pagrindą tarp mamos ir vaiko, augančio be tėvo, įrodo ir tai, kad visi šie vaikai atvirai pasisakytų mamai, jei pakliūtų į bėdą. 30 % vaikų, augančių pilnose šeimose, to nedarytų. Vaikų labai norisi tikėtis, kad jie pasisakys tėvui ar kitam reikšmingam suaugusiajam. Vaikų, augančių be tėvo, ir jų mamų bendravimo ypatumus, sąlygojančius atsparumo formavimąsi patvirtina ir tai, kad statistiškai reikšmingai daugiau mamų, pasidalinančių su vaikais dienos išpūdžiais ar tiesiog diskutuojančių su jais kokia nors tema, augina vaikus vienos. Tik penkios šios grupės mamos ir 16 mamų, auginančių vaikus pilnose šeimose, nepaminėjo, jog dažnai bendrauja su vaiku. Galima manyti, kad tokia buvimo kartu su vaiku forma nėra būdinga mamoms, kurių vaikai auga su tėvu.

Bendravimo siekimas su vaiku ugdo ir vaiko socialines kompetencijas, vaikas išmoksta bendravimo subtilybių. Mamų aktyvus bendravimas su vaiku šiame darbe susijęs ir su vaikų bendravimo siekimu už šeimos ribų. Nustatyta, kad vaikai, augantys be tėvo, siekia socialinio kontakto su kitais suaugusiais žmonėmis jiems reikšmingoje aplinkoje. Kaip labiausiai reikšmingus suaugusius šios tyrimo grupės vaikai įvardino kaimynus (juos pasirinko 12 vaikų) ir mokytojus (juos pasirinko 7 vaikai). Pirmieji yra arčiausiai pasiekiami, su antraisiais dažnai susitinkama mokykloje. Tuo tarpu vaikų iš pilnų šeimų patys reikšmingiausi kiti suaugę yra dėdės ir tetos (juos pasirinko 10 vaikų), kurie gali gyventi nutolę didesniu geografiniu atstumu. Galima daryti prielaidą, kad vaikai, augantys be tėvo, reikšmingus suaugusius pasirenka pagal aplinkos reikšmingumą

(kaimynai svarbūs dėl artumo, mokytojai svarbūs dėl kontaktų dažnumo). Tai patvirtintų nuomone, kad atsparūs vaikai taip formuoja savo aplinką, kad joje būtų kuo daugiau apsaugančių veiksnių (). Vaikai, augantys be tėvo, reikšmingus suaugusius gali pasirinkti ir pagal veiklos reikšmingumą. Kaimynai šiuo atveju gali suteikti reikiamą paramą ar pagalbą nedelsiant, tai – sugumo garantas. Vaikams reikšmingi mokytojai gali būti dėl mokymosi veiklos vaikams reikšmingumo. Kaimynai leidžia vaikui reikiamu momentu pasijusti mylimu, globojamu, saugiu (Benard, 1995). Mokytojai, gal net būdami vaikų autoritetais, gali didinti vaikų mokymosi motyvaciją, padėti siekti geresnių mokymosi rezultatų (Broeder, 2001). O būdami vaikų autoritetais mokytojai pateikia teigiamą modelį, su kuriuo vaikas gali identifikuotis (Werner, 1997). Visi šie požymiai atspindi vaikų atsparumą. Vaikai, augantys be tėvo, turi stipresnį artimų žmonių socialinį tinklą. Tą įrodo ir gautas statistiškai reikšmingas skirtumas, palyginus abiejų tyrimo grupių atsakymų pasiskirstymą į teigini apie suaugusį žmogų ne savo namuose, kuriam vaikas gali pasiguosti. Teiginiui pritarė 93,3 % vaikų, augančių be tėvo, ir 66,7 % vaikų, augančių pilnose šeimose. Pastarieji, turėdami mažiau reikšmingų suaugusių ne šeimos ribose, praranda artimos socialinės aplinkos apsauginių veiksnių poveikį ir nėra tokie atsparūs, kaip vaikai, augantys be tėvo.

Svarbus atsparumą didinantis veiksnys – bendravimo su vaiku dažnumas ir kokybė (Dunn, 2004). Palyginus abiejų tyrimo grupių rezultatus paaiškėjo, kad vaikų, augančių be tėvo, mamos darbo dienomis būna su vaiku statistiškai reikšmingai trumpiau (vidutiniškai 2,6 val. per dieną) nei mamos vaikų, augančių su tėvu (vidutiniškai 3,6 val. per dieną). Savaitgaliais buvimo kartu su vaikais vidutinis laikas tarp tyrimo grupių nesiskiria. Atlikus kokybinę buvimo kartu su vaiku veiklos formų analizę, pastebėta, kad be ypatingų bendravimo ypatumų, vaikai, augantys be tėvo, dažnai su mama lankosi parduotuvėse. Panašios tendencijos stebimos ir vaikų, augančių pilnose šeimose, grupėje. Svarbu atkreipti dėmesį į abiejų tyrimo grupių skirtingas materialines galimybes. Tuomet galima numanyti, kad vaikai, augantys be tėvo, lankydamiesi parduotuvėse labiau susiduria su ne visada smagia kasdienybe, ir galbūt, stebėdami, kaip mamos „sukasi esamoje situacijoje“, mokosi įveikti tokias gyvenimo negandas, kai trūksta pinigų, mokosi ieškoti įvairių efektyvių šios problemos sprendimo būdų. Net sugebėjimas už nedidelę pinigų sumą nusipirkti maisto gali padėti žmogui išgyventi ekstremalesnėmis sąlygomis, o tai reiškia, kad vaikas, gali mokytis įvertinti pinigų vertę, gali mokytis savarankiškumo (kažkada jam pačiam reikės spręsti, ką pirkti), gali mokytis labiau save kontroliuoti (atsisakyti ne pirmo reikalingumo daiktų) ir pan. Realių elgesio pavyzdžių, kaip tvarkomasi esant ne itin palankioms sąlygoms, stebėjimas, mokymasis save kontroliuoti, savarankiškumo ugdymas daro teigiamą įtaką vaikų atsparumo formavimuisi ir jo didinimui (Werner, 1997; Hipke ir kt., 2002).

Vaikų amžių atitinkančių pareigų skyrimas auklėjimo procese ne tik didina vaikų pasitikėjimą savimi, bet kartu didina ir vaikų atsparumą (Loesel, Bender, 1996). Palyginus abiejų tyrimo grupių

rezultatus, nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas leidžia teigti, kad daugiau vaikų, turinčių pareigų namuose, auga be tėvo. Jei vaikas sėkmingai susitvarko su jam iškeltais uždaviniais, kas labai tikėtina, jei pareigos yra vaikui įveikiamos, ugdomas ir vaiko savarankiškumas, sąveikaujantis su vaikų atsparumu (Werner, 1997).

Prieš tai aptarti rezultatai ir įvairių autorių tyrimų išvados (Seligman, 1999; Rutter, 1987) leidžia vienareikšmiškai teigti, kad vaikų atsparumas susijęs su aukštu vaikų savęs vertinimu. Aptariant vaikų šeimų socialinius – psichologinius ypatumus išryškėjo tam tikri vaikų savęs vertinimo ir šeimų ypatumų ryšiai. Galima teigti, kad mama, sudarydama sąlygas vaiko atsparumo formavimuisi, kartu sudaro sąlygas ir vaiko savęs vertinimo didinimui. Savęs vertinimas pagal gautus rezultatus turėtų būti suprantamas ne kaip atsparumo pasekmė ar rezultatas, bet kaip darantis įtaką atsparumui veiksnys, kuris iš kitos pusės yra veikiamas bendro atsparumo konstrukto. Kadangi nustatyta, kad vaikai, augantys be tėvo, turi daugiau galimybių formuoti, palaikyti ir didinti atsparumą jų mamų dėka, tai galima daryti prielaidą, kad vaikų, augančių be tėvo, savęs vertinimas yra aukštas. Šio tyrimo rezultatai tai patvirtina. Palyginus vaikų savęs vertinimo rezultatus tarp dviejų tyrimo grupių, gautas statistiškai reikšmingas skirtumas: augančių be tėvo, vaikų savęs vertinimo vidurkis lygus 21,4 ir patenka į aukšto savęs vertinimo intervalą; vaikų, augančių pilnose šeimose, savęs vertinimo vidurkis lygus 18,7 ir patenka į vidutinio savęs vertinimo intervalą (Didžiokienė ir kt. 2005). Detalesnė Savęs vertinimo skalės teiginių analizė pateikia išsamesnį vaikų savęs vertinimo vaizdą (žr. 3 lentelę). Būtina atkreipti dėmesį, kad statistiškai reikšmingai daugiau savimi patenkintų vaikų yra vaikų, augančių be tėvo, grupėje (93,3 %). Vaikas patenkintas savimi tuomet, kai jis patinka kitiems suaugusiems ir kai jis gauna iš jų teigiamą savęs atspindėjimą. Kadangi tyrimo dalyvių amžius (12 – 14 metų) susijęs su vertinimų įvairiose sferose gausa, galima teigti, kad vaikai, su aukštu savęs vertinimu, susilaukia daugiau teigiamo atgalinio ryšio apie save iš suaugusių nei vaikai, su žemesniu savęs vertinimu. Todėl galima tvirtinti, kad vaikai, augantys be tėvo, susilaukdami daugiau teigiamų pastiprinimų iš juos supančios aplinkos, gerai susitvarko su jiems keliamais reikalavimais ir tokiu būdu palaiko pastovų aukštą savęs vertinimo lygį. Nors vaikų, augančių pilnose šeimose, savęs vertinimo rezultatai nėra žemi, net 63,3 % šios grupės tyrimo dalyvių galvoja, kad yra niekam verti, ir jaučiasi nieko vertais. Gautas statistiškai reikšmingas skirtumas palyginus dviejų tyrimo grupių rezultatus. Tokios vaikų nuomonės galėjo pasireikšti dėl neaiškių lūkesčių iš tėvų pusės, galbūt dažnokai jaučiamas jausmas, kad tėvai tikėjosi geresnių vaikų veiklos rezultatų. Be to, vaikai iš pilnų šeimų susiduria su lūkesčiais tiek iš tėvo, tiek iš mamos pusės, kurie nebūtinai turi sutapti. Galbūt vaikui, augančiam su vienu iš tėvų, paprasčiau išpildyti lūkesčius. Tačiau bandant surasti ryšį tarp šio tyrimo rezultatų, peršasi išvada, jog jei mamos, vienos auginančios vaikus, suteikia jiems palankesnes atsparumo formavimosi galimybes, skatina nuoširdų bendravimą šeimoje, atitinkamai pateikiami vaikams ir

lūkesčiai, t.y. stengiamasi, kad lūkesčiai būtų realūs. Tik pajutęs sėkmę vaikas galės ir toliau savimi pasitikėti. Su vaikų savęs vertinimu susiję ir vaikų tikslai, kuriuos jie kelia patys. Palyginus vaikų, augančių be tėvo, ir vaikų, augančių su tėvu, tikslus (žr. 4grafiką), statistiškai reikšmingas skirtumas gautas tik tarp vieno tikslo atsakymų pasiskirstymo. Vaikai, augantys be tėvo, statistiškai reikšmingai dažniau pasirinko tikslą ateityje padėti kitiems nei vaikai, augantys pilnose šeimose. Veiklos orientacija į pagalbą kitiems yra svarbus atsparumo požymis (Grotberg, 1997). Statistiškai reikšmingas skirtumas lyginant pastarąjį atsparumo požymį gautas ir Atsparumo teiginių rinkinyje.

Taigi galima teigti, kad augančių be tėvo vaikų geresnės atsparumo formavimosi galimybės, sudarytos šeimos ribose, didina jų savę vertinimą, ugdo socialines kompetencijas, savarankiškumą, savęs kaip reikšmingo žmogaus suvokimą, empatiją, savo elgesio veiksmingumo suvokimą, kas leidžia vaikams siekti bendravimo su kitais reikšmingais žmonėmis už šeimos ribų, kas vėl gi daro teigiamą įtaką vaikų atsparumo formavimuisi. Galima prognozuoti, kad toks vaikas, susidūręs su sunkumais, stengsis panaudoti savo atsparumo požymių resursus, kas dar labiau jį sustiprins sėkmės atveju, o nesėkmės atveju toks vaikas stengsis keisti savo ankstesnį neefektyvų elgesį į labiau efektyvesnį, nes tiki, kad nuo jo veiklos daug priklauso.

Palyginus elgesio galias ir sunkumus tarp augančių be tėvo ir pilnose šeimose augančių vaikų grupių, nustatytas vienas statistiškai reikšmingas skirtumas. Galima teigti, kad vaikai, augantys be tėvo, pasižymi labiau išreikštu socialiu elgesiu (skalės įverčių vidurkis lygus 8,43) nei vaikai iš pilnų šeimų (skalės įverčių vidurkis - 7,13). Pirmiesiems socialus elgesys yra greičiausiai atsparumo šaltinis, nes per sąveiką su kitais žmonėmis jie toliau gali stiprinti atsparumo požymius (Grotberg, 1997). Tačiau būtina paminėti, kad SDQ elgesio sunkumų skalių įverčių vidurkiai vaikų, augančių be tėvo, grupės tendencingai yra didesni nei vaikų, augančių pilnose šeimose. Tai reiškia, kad vaikai, augantys be tėvo, patiria tam tikrų sunkumų, kurie nepatenka į ribos ar nuokrypio intervalą. Vaikai, susiduriantys su gyvenimo išbandymais, stengiasi panaudoti tam tikrus atsparumo resursus (APA, 2005). Šio darbo tyrimo dalyviai, augantys be tėvo, ir patiriantys sąlyginai daugiau sunkumų įvairiose gyvenimo srityse nei bendraamžiai iš pilnų šeimų (problemos su bendraamžiais, emociniai simptomai, hiperaktyvumas, elgesio problemos) atsparumo semiasi iš socialinių santykių. Per bendravimą su jiems reikšmingais žmonėmis jie stengiasi surasti vidinę pusiausvyrą tarp neigiamų sąlygų ir teigiamo prisitaikymo.

Palyginus Atsparumo teiginių rinkinio (Grotberg, 1997) atsakymų pasiskirstymus tarp abiejų tyrimo grupių, galima teigti, kad vaikams, augantiems be tėvo, labiau būdinga turėti tam tikrą autoritetą, į kurį vaikai lygiuojasi (90 %), daugiau vaikų planuoja savo veiklą (93,3 %), daugeliui vaikų (93,3 %) būdingas vidinis kontrolės lokusas. Tai yra apsauginiai veiksniai, leidžiantys vaikams be tėvo labiau nei vaikams, augantiems pilnose šeimose, būti atsparesniems (Grotberg, 1997).

IŠVADOS

1. Palyginus augančių be tėvo vaikų ir vaikų, augančių su abiem tėvais, šeimų socialinius – psichologinius ypatumus, nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai. Be tėvo augančių vaikų šeimoms būdingas dažnesnis apsauginių veiksnių, sąlygojančių vaikų atsparumo formavimąsi bei atsparumo didinimą, pasireiškimas: vaiko ir mamos nuoširdus bei atviras bendravimas, abipusis pasitikėjimas, bendradarbiavimas sprendžiant problemas; vaikai turi namuose daugiau įvairių pareigų.
2. Palyginus vieną iš apsauginių atsparumo veiksnių – vaikų savęs vertinimą - tarp augančių be tėvo vaikų ir vaikų, augančių su abiem tėvais, nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas: augančių be tėvo vaikų savęs vertinimas aukštesnis.
3. Palyginus vaikų elgesio galias tarp tyrimo grupių (vaikų, augančių be tėvo, ir vaikų, augančių su tėvu) nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas tarp SDQ Socialinės skalės įverčių vidurkių: vaikų be tėvo socialaus elgesio išraiška didesnė.
4. Palyginus vaikų elgesio sunkumus tarp tyrimo grupių (vaikų, augančių be tėvo, ir vaikų, augančių su tėvu) pastebėta tendencija, kad augančių be tėvo vaikų SDQ elgesio sunkumų skalių (hiperaktyvumo, emocijų simptomų, elgesio problemų, problemų su bendraamžiais) įverčių vidurkiai, priklausantys normai, didesni.
5. Tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad vaikų, augančių be tėvo, elgesyje ar veikloje, pasireiškia daugiau atsparumą apibūdinančių požymių nei vaikų, augančių pilnose šeimose: veiklos planavimas, pasitikėjimas šeima, jūmoro jausmas, savo veiklos veiksmingumo suvokimas, atvirumas naujai patirčiai, tikėjimas gera ateitimi.

LITERATŪRA

1. Antonovsky A. Salutogenese. Zur Entmystifizierung der Gesundheit, Tübingen, Dgvt – Verlag, 1997, p. 222.
2. APA, 2005 [žiūrėta 2005 m. vasario mėn. 11 d.]. Prieiga per internetą: http://www.apahelpcenter.org/the_road_to_resilience.pdf
3. Barkauskienė R. Psichologinis atsparumas paauglystėje ir jo sąsajos su prevencija // Paauglys. Šeima. Mokykla., ŠMM, Vilnius, 2005, p. 18 – 25.
4. Benard. B. Turning If Around for All Youth: From Risk to Resilience, 1997 [žiūrėta 2005 m. vasario mėn. 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://resilnet.uiuc.edu/library/dig126.html>
5. Benard B. Fostering resilience in Kids, 1995 [žiūrėta 2005 m. vasario mėn. 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://resilnet.uiuc.edu/library/bernard95.html>
6. Bieliauskaitė R., Barkauskienė R. Vaikų psichopatologija ir raida // Medicina, Nr. 36 (1), 2000
7. Brody G. H., Dorsey S., Forehand R., Armistead L. Unique and Protective Contributions of Parenting and Classroom Processes to the Adjustment of African American Children Living in Single – Parent Families // Child Development, 2002, 73, Nr. 1, p. 274 – 286.
8. Cicchetti D., Rogosch F. A. The role of self - organisation in the promotion of resilience in maltreated children // Development and Psychopathology, 1997, Nr. 9, p. 799-817.
9. Criss M. M., Pettit S. G., Bates J. E., Dodge K. A., Lapp A. L. Family Adversity, Positive Peer Relationships, and Children's Externalizing Behavior: A Longitudinal Perspective on Risk and Resilience // Child Development, 2002, 73, Nr. 4, p. 12320 – 1237.
10. Didžiokienė A., Žemaitienė N. Smurtą patiriančių rizikos grupės vaikų psichologinė savijauta // Medicina, Kaunas, 2005, Nr. 41(1), p. 59 – 66.
11. Dunn J. Annotation: Children's relationships with their nonresident fathers // Journal of Child Psychology and Psychiatry, 2004, Nr. 45 (4), p. 659 – 671.
12. Dunn J., Cheng H., O'Connor T. G, Bridges L. Children's perspectives on their relationships with their nonresident fathers: influences, outcomes and implications // Journal of Child Psychology and Psychiatry, 2004, Nr. 45 (3), p. 553–566.
13. Fthenakis W. E. Engagierte Vaterschaft. Leske Budrich Verlag, 1999, p. 352.
14. Garnezy N., Masten A. S., Tellegen A. The study of stress and competence in children: A building block for developmental psychopathology // Child Development, 1984, Nr. 55, p. 97–111.
15. Garnezy N. Resiliency and Vulnerability to Adverse Developmental Outcomes Associated with Poverty // American Behavioral Scientist, 1991, Nr. 34 p. 416-430.

16. Gintilienė G., Girdzijauskienė S., Černiauskaitė S., Povilaitis R., Pūras D. Lietuviškas SDQ – standartizuotas mokyklinio amžiaus vaikų „Galių ir sunkumų klausimynas“ // *Psichologija*, 2004, Nr. 29, p. 88 – 105.
17. Grotberg E. *A Guide to Promoting Resilience in Children: Strengthening the Human Spirit*, 1995 [žiūrėta 2005 m. sausio mėn. 3d.]. Prieiga per internetą: <http://resilnet.uiuc.edu/library/grotb95b.html>
18. Grotberg E. *The International Resilience Project: Findings from the Research and the Effectiveness of Interventions*, 1997 [žiūrėta 2004 m. sausio 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://resilnet.uiuc.edu/library/grotb97a.html>
19. Greeff A. P., Human B. *Resilience in Families in Which a Parent has Died* // *The American Journal of Family Therapy*, 2004, Nr. 32, p. 27 – 42.
20. Hipke K. N., Wolchik S. A., Sandler I. N., Braver S. L. *Predictors of Children's Intervention-Induced Resilience in a Parenting Program for Divorced Mothers* // *Family Relations*, 2002, Nr. 51 (2), p. 121-134.
21. Jaffee S. R., Moffitt T. E., Caspi A., Taylor A. *Life With (or Without Father): The Benefits of Living With Two Biological Parents Depend of the Father's Antisocial Behavior* // *Child Development*, 2003, Nr. 74 (1), p. 109 – 126.
22. Joseph M. *Resilienz – Gedeihen trotz widriger Umstände. Veranstaltungsbericht vom Internationalen Kongress 9.2. – 12.2.2005 in Zürich*, 2005 [žiūrėta 2005 m. gegužės 2 d.]. Prieiga per internetą: www.systemmagazin.de/berichte
23. Kim – Cohlen J., Moffitt E., Caspi A., Taylor A. *Genetic and Environmental Processes in young Children's Resilience and Vulnerability to Socioeconomic Deprivation* // *Child Development*, 2004, (75), Nr.3, p. 651 – 668.
24. Laucht M., Esser G., Schmidt M. *Wovor schützen Schutzfaktoren? Anmerkungen zu einem populären Konzept der modernen Gesundheitsforschung* // *Zeitschrift für Entwicklungspsychologie und Pädagogische Psychologie*, 1997, Nr. 29, p. 260-270.
25. Luthar S. S., *Vulnerability and resilience: A study of high-risk adolescents* // *Child Development*, 1991, Nr. 62, p. 600-616.
26. Meyer - Probst B., Reis O. *Risikofaktoren und Risikobewältigung im Kontext – Schlussfolgerungen aus der Rostocker Längsschnittstudie nach 25 Jahren* // *Frühförderung interdisziplinär*, 2000, Nr. 19, p. 109-118.
27. Opp G., Fingerle M., Freytag A., (Hrsg.) *Was Kinder stärkt: Erziehung zwischen Risiko und Resilienz*. Ernst Reinhardt, GmbH & Co KG Verlag, München, 1999, p. 375.
28. Onken J. *Vatermänner. Ein Bericht ueber Vater - Tochter - Beziehung und ihren Einfluss auf die Partnerschaft*. Becksche Reihe, 2000, p.204.

29. Pett M.A., Turner C.W., Wampold B.E., Vaughan-Cole B. Paths of Influence of Divorce on Preshool Children's Psychosocial Adjustment // Journal of Family Psychology, 1999, Nr. 13 (2), p. 145-164.
30. Petermann F., Kusch M., Niebank K. Entwicklungspsychopathologie. Psychologie Verlags Union, Weinheim, 1998, p. 428.
31. Petri H. Das Drama der Vaterentbehmung. Freiburg, Basel, Wien, Herder – Spektrum - Verlag, 1999, p. 223.
32. Rutter M. Psychosocial resilience and protective mechanisms // American Journal of Orthopsychiatry, 1987, Nr. 57, p. 316-331.
33. Rutter M. Resilience concepts and findings: Implications for family therapy // Journal of family Therapy, 1999, Nr. 21, p. 119-144.
34. Scheithauer H., Petermann F. Zur Wirkungsweise von Risiko- und Schutzfaktoren in der Entwicklung von Kindern und Jugendlichen // Kindheit und Entwicklung, 1999, Nr. 8, p. 3-14.
35. Seligman M. E. P. Kinder brauchen Optimismus. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt, 1999, p. 463.
36. Simons R.L., Lin K., Gordon L.C., Conger R.D., Lorenz F.O. Explaining the Higher Incidence of Adjustment Problems Among Children of Divorce Compared With Those in Two-Parent Families // Journal of Marriage and Family, 1999, Nr. 61 (4), p. 1020-1034.
37. Sun Y., Li Y. Children's Well-Being During Parents' Marital Disruption Process: A Pooled Time-Series Analysis // Journal of Marriage and Family, 2002, Nr. 64 (2), p. 472-482.
38. Šabliauskienė J. Paauglys šeimoje // Paauglys. Šeima. Mokykla, ŠMM, Vilnius, 2005, p. 26 – 36
39. Valickas G. Asmenybės sąvokos vertinimas. Vilnius, VU, 1991
40. Wieck W. Söhne wollen Väter. Wider die weibliche Umklammerung. Hoffman und Co., 1992, p. 378.
41. Werner E. E. Gefährdete Kindheit in der Moderne: Protektive Faktoren //VHN, 1997Nr 2, p. 192-203.
42. Wustmann C. Resilienz. Widerstandsfähigkeit von Kindern in Tageseinrichtungen fördern. Weinheim, Basel, Beltz Verlag, 2004, p. 172.
43. Wikipedia, 2004 [žiūrėta 2004 m. sausio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://de.wikipedia.org/wiki/attraktionsfeld.png>

Kodas _____

Jūsų amžius _____ Išsilavinimas _____

Šeimos sudėtis _____

Kiek pinigų tenka kiekvienam šeimos nariui (atskaičiavus būsto mokesčius) _____

Kiek valandų praleidžiate su vaiku paprastą darbo dieną? _____

Kiek valandų praleidžiate su vaiku ne darbo dieną? _____

Ką dažniausiai veikiate su vaiku kartu? _____

Kokių pareigų vaikas turi namuose? _____

Ačiū už nuoširdžius atsakymus.

Kodas _____

Tavo amžius _____

Tavo lytis _____

Prie kiekvieno teiginio pabrauk labiausiai tau tinkantį atsakymą. Galvok apie savo ir mamos santykius nuo vaikystės iki dabar. Nepraleisk nė vieno teiginio.

1. Mamai esu svarbus.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
2. Mama mane supranta.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
3. Mama domisi mano reikalais.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
4. Mama pasitiki manimi.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
5. Mama paguodžia ir padeda, kai jaučiuosi nelaimingas ar turiu sunkumų.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
6. Mama moka išklaudyti.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
7. Jei pakliūčiau į bėdą, galėčiau atvirai pasisakyti mamai.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
8. Mama atvirai pasikalba su manimi, kai pati turi sunkumų ar jaučiasi nelaiminga.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku

Perskaityk kiekvieną teiginį ir pažymėk atsakymą, labiausiai atitinkantį tavo jausmus ir savijautą.

1. Esu patenkintas savimi.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
2. Kartais galvoju, kad esu niekam tikęs.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
3. Manau, kad turiu daug gerų savybių.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
4. Galiu daryti daugelį darbų taip pat gerai, kaip kiti žmonės.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
5. Manau, kad neturiu kuo didžiuotis.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
6. Kartais jaučiuosi nieko vertas.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
7. Manau, kad esu neprastesnė asmenybė nei kiti.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
8. Norėčiau turėti daugiau savigarbos.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
9. Apskritai esu linkęs jaustis nevykėliu.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
10. Savo elgesį vertinu teigiamai.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku

Išvardink savo interesus, dažniausią ir mėgiamiausią veiklą.

Pažymėk atsakymą, kuris labiausiai tau tinka.

1. Aš noriu daug mokytis ir pasiekti gerų rezultatų.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
2. Man svarbu įgyti aukštąjį išsilavinimą.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
3. Aš norėčiau ateityje sukurti savo šeimą, kuri būtų laiminga.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
4. Aš noriu ateityje dirbant pasiekti gerų rezultatų.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
5. Man svarbu ateityje padėti kitiems.	Visiškai sutinku	Sutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku

Pažymėk teiginį, su kuriuo sutinki, + ženklu.

1. ___Aš žinau žmogų, kuris mane labai myli (besąlygiškai).
2. ___Aš turiu suaugusį žmogų ne savo namuose, su kuriuo galiu pasidalinti savo jausmais ir problemomis.
3. ___Mane giria, kai aš darau ką nors savarankiškai.
4. ___Mano šeima visada man padės, kai man reikės.
5. ___Aš žinau žmogų, į kurį norėčiau būti panašus.
6. ___Tikiu, kad viskas bus gerai.
7. ___Man patinka daryti ką nors, kad patikčiau kitiems žmonėms.
8. ___Tikiu, kad yra Dievas.
9. ___Man patinka išbandyti naujus dalykus.
10. ___Kai aš ką nors darau, noriu padaryti kaip galima geriau.
11. ___Jaučiu, kad nuo to, ką aš darau, daug priklauso.
12. ___Aš patinku pats sau.
13. ___Galiu susikaupti ir dėmesingai atlikti užduotis.
14. ___Turiu jumoro jausmą.
15. ___Aš planuoju, ką turiu padaryti.

Pabrauk vieną svarbesnį tau suaugusįjį žmogų, su kuriuo atvirai ir dažnai bendrauji.

1. Dėdė ar teta.
2. Senelis ar senelė.
3. Tėvo ar mamos draugai.
4. Kaimynas ar kaimynė.
5. Mokytojas ar mokytoja.

Ačiū už nuoširdžius atsakymus

Galių ir sunkumų klausimynas (SDQ-Lit)

Ties kiekvienu teiginiu prašome pažymėti (✓) atitinkamą langelį - „Netiesa“, „Iš dalies tiesa“ arba „Tiesa“. Labai prašytume įvertinti kiekvieną teiginį, net jei nevisiškai esi tikras (-a) dėl savo atsakymo arba teiginys atrodo netinkamas. Atsakydamas (-a) prisimink, kaip elgeisi **per praėjusį pusmetį**.

Tavo vardas.....

Bern./Merg.

Gimimo data

	Netiesa	Iš dalies tiesa	Tiesa
Stengiuosi būti geras (-a) kitiems žmonėms. Man svarbu, kaip jie jaučiasi	☐	☐	☐
Nenustygstu vietoje, nurimstu neilgam	☐	☐	☐
Man dažnai skauda galvą ar pilvą, būna bloga	☐	☐	☐
Dažnai dalijuosi su vaikais skanėstais, žaidimais, rašikliais ir pan.	☐	☐	☐
Dažnai labai supykstu ar nesusivaldau	☐	☐	☐
Paprastai būnu ir žaidžiu vienas (-a)	☐	☐	☐
Paprastai padarau tai, ką man liepia kiti	☐	☐	☐
Dažnai esu susirūpinęs (-usi)	☐	☐	☐
Mielai padedu įskaudintiems, susikrimitusiems ar nesveikuojantiems	☐	☐	☐
Nuolat muistausi ir rangausi	☐	☐	☐
Turiu vieną gerą draugą (arba daugiau)	☐	☐	☐
Dažnai susipešu. Galiu kitus priversti man paklusti	☐	☐	☐
Dažnai esu nelaimingas (-a), liūdnas (-a), man norisi verksti	☐	☐	☐
Paprastai patinku savo bendraamžiams	☐	☐	☐
Man sunku susikaupti, greit išsiblaškau	☐	☐	☐
Mane baugina nepažįstama aplinka, tada nepasitikiu savimi	☐	☐	☐
Esu geras (-a) mažesniems vaikams	☐	☐	☐
Mane dažnai kaltina meluojant ar apgaudinėjant	☐	☐	☐
Kiti vaikai mane užkabina ir skriaudžia	☐	☐	☐
Dažnai pasiūlau padėti tėvams, mokytojams, kitiems vaikams	☐	☐	☐
Pirma pagalvoju, tik paskui darau	☐	☐	☐
Ne savo daiktus pasiimu iš namų, mokyklos ar kitų vietų	☐	☐	☐
Geriau sutariu su suaugusiais nei su bendraamžiais	☐	☐	☐
Aš daug ko bijau, mane lengva išgąsdinti	☐	☐	☐
Pradėtą darbą užbaigiu, sugebu susikaupti	☐	☐	☐

Gal turi papildomų pastabų?

Prašom, verskite kitoje pusėje rasite dar keletą klausimų

Tu manai, kad turi emocinių, dėmesio, elgesio ar bendravimo sunkumų?

Ne	Taip, nedidelių	Taip, tam tikrų	Taip, labai didelių
☐	☐	☐	☐

Jei atsakėte „Taip“, prašau atsakyti į kitus klausimus:

- Prieš kiek laiko šie sunkumai atsirado?

Mažiau nei prieš mėnesį	Prieš 1-5 mėnesius	Prieš 6-12 mėnesių	Daugiau nei prieš metus
☐	☐	☐	☐

- Sunkumai Tave slegia, verčia nerimauti?

Ne	Šiek tiek	Pakankamai	Labai
☐	☐	☐	☐

- Ar sunkumai atsiliepė Tavo kasdieniam gyvenimui šiose srityse?

	Ne	Šiek tiek	Pakankamai	Labai
NAMUOSE	☐	☐	☐	☐
BENDRAUJANT SU DRAUGAIS	☐	☐	☐	☐
PAMOKOSE	☐	☐	☐	☐
LAISVALAIKIO VEIKLOJE	☐	☐	☐	☐

- Ar Tavo sunkumai slegia aplinkinius (šeimą, draugus, mokytojus ir pan.)?

Ne	Šiek tiek	Pakankamai	Labai
☐	☐	☐	☐

Tavo parašas

Šiandienos data

Labai ačiū už pagalbą

© Robert Goodman, 2000

8 lentelė. Dažniausios vaikų pareigos namuose

Grupė	Dažniausios vaikų pareigos namuose*
Vaikai, augantys be tėvo	Išnešti šiukšles (20), tvarkyti savo kambarį (25), siurbti kilimus (14), valyti dulkes(10), laistyti gėles (6), rūpintis naminiu gyvūnu (10), skusti bulves (2), daryti sekmadienio pusryčius (1),
Vaikai, augantys su tėvu	Išnešti šiukšles (25), tvarkyti savo kambarį (10), siurbti kilimus (5), valyti dulkes(6), laistyti gėles (2), rūpintis naminiu gyvūnu (15), gerai mokytis (4).

* Skliausteliuose pateikiamas respondentų, pateikusių atsakymą, skaičius.